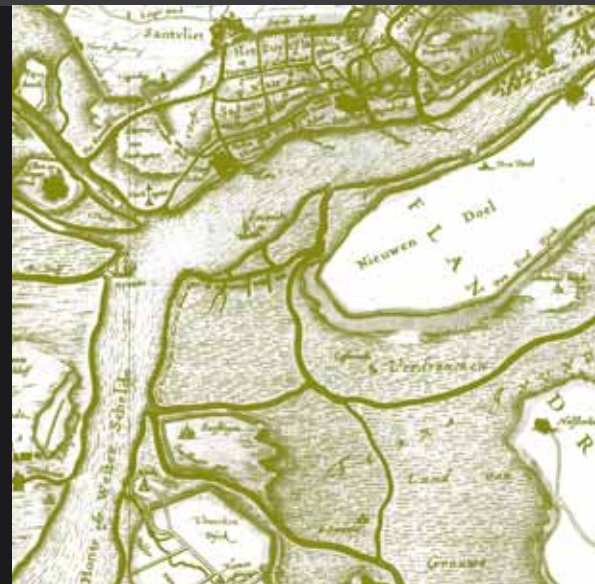


P. Guns de Antwerpse noorderpolders in de 16de-17de eeuw

waterbouwkundig laboratorium 1933-2008



P. Guns *de Antwerpse noorderpolders in de 16de-17de eeuw*

waterbouwkundig laboratorium 1933-2008

'De Sterkte deezer Schansen legt voornaamlyk hier in, dat dezelve altoos, langs de Schelde, van Voorraad voorzien kunnen worden, zonder dat men zulks te water beletten kan; en dat men de rondsom leggende Polders spoedig en ligtelyk onder water kan zetten.'

*Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden. Tweede Deel, 12e Hoofdstuk, Beschryvende de Schansen Lillo, Kruisschans en Fredrik Henrik.
Isaak Tirion, 1740.*

'Le sol est plat dans une grande partie de la province, est très-peu élevé au-dessus du niveau de la mer; aussi les eaux de l'Escaut, des deux Nèthes et du Rupel, dans lesquelles le flux se fait sentir à une très-grande distance, ont-elles besoin d'être contenues par de fortes digues; on appelle polders les terres basses préservées ainsi de l'inondation, et que la main des hommes a conquises sur les eaux pour les rendre à l'agriculture. Plusieurs fois cependant les hautes marées poussées par les vents extraordinaires ont rompu les digues et couvert plusieurs lieues de pays...'

*Guide pittoresque et artistique du voyageur en Belgique.
A.F. 1838.*

inhoud

voorwoord bij deze uitgave	4
voorwoord bij de eerste uitgave in 1972	5
1 natuurlijke en strategische inundaties	7
1.1 De Kwade Zaterdag of Sint-Felixvloed - 1530	7
1.2 De overstromingen van 1532 en 1551	8
1.3 De Allerheiligenvloed - 1570	10
1.4 De strategische overstromingen van 1584-1585	11
1.4.1 Politiek voorspel	11
1.4.2 De belegering van Antwerpen	13
1.5 De vloed van 1627	22
1.6 De dijkdoorbraak van 1632	23
1.7 De stormvloed van 1682	26
2 herindijkingen	31
2.1 Na de hoge vloed van de 16e eeuw	31
2.2 Na de kunstmatige inundaties	31
2.3 Na de stormvloed van 1682	36
3 de dijken en het dijkrecht	39
3.1 De dijken	39
3.2 Het Polderbestuur en het Dijkrecht	41
4 het in de 16e eeuw ontstane geulenstelsel en de gevolgen ervan op recente waterbouwkundige werken	49
5 figuren	59
6 bibliografie	63
7 bronnen	67
overzichtskaart van de polders. register van aardrijkskundige namen	70

voorwoord bij deze uitgave



Het Waterbouwkundig Laboratorium werd in 1933, dus vijfenzeventig jaar geleden, opgericht.

Gedurende driekwart eeuw leverde het adviezen en rapporten voor een groot aantal projecten in binnen- en buitenland. De Schelde heeft steeds een prominente rol gespeeld bij het onderzoek. Meer zelfs de problematiek van de Schelde was de aanleiding tot de oprichting van het WL.

Daarom plaatsen wij deze rivier bij dit jubileum weer in de schijnwerpers met een reeks speciale publicaties uit het archief, maar ook met nog niet eerder gepubliceerde monografieën.

De tweede publicatie in deze reeks is eveneens van de hand van Pierre Guns (°1923-†1995), erebibliothecaris van het Waterbouwkundig Laboratorium.

Het is een heruitgave van de publicatie uit 1975 en geeft een historische terugblik op de evolutie van polderlandschap langs de linkeroever van de Schelde.

Het kan beschouwd worden als een vervolg op de vorige publicatie uit deze reeks die handelde over de polders langs de rechteroever.

Dezelfde verzameling oude kaarten vormde ook ditmaal het fundament voor de hier voorliggende monografie.

Borgerhout, april 2008

Dr. Frank Mostaert, afdelingshoofd Waterbouwkundig Laboratorium

voorwoord bij de eerste uitgave in 1972

Bij de studie van het hydraulische regime van de Schelde dient rekening gehouden met de wijzigingen die zich de laatste eeuwen hebben voorgedaan in het verloop van de rivier.

Naast haar eigen natuurlijke ontwikkeling heeft ook de tussenkomst van de mens het stromingsmechanisme beïnvloed.

Deze tussenkomst bestond enerzijds in de uitvoering van allerlei werken, zoals de aanleg van dijken, maar anderzijds ook in de vernietiging ervan, zoals de strategische dijkdoorbraken, om kunstmatige inundaties te veroorzaken.

Om de waterbouwkundige die zich met de hydraulische studie van de Schelde bezighoudt de nodige inlichtingen hieromtrent te verschaffen, verzamelde de heer Guns de historische gegevens.

*ir. A. STERLING, Hoofdingenieur-Directeur van Bruggen en Wegen,
Directeur van het Waterbouwkundig Laboratorium*

1 natuurlijke en strategische inundaties

1.1 De Kwade Zaterdag of Sint-Felixvloed - 1530

Rond het jaar 1526 had Antwerpen zich economisch tot een welvarende stad ontwikkeld. Zij was niet alleen de metropool van de Nederlanden, maar op velerlei gebied ook een van de meest toonaangevende steden van Europa.

Deze uitzonderlijke bloei wordt duidelijk geïllustreerd door de bevolkingsaan groei. In een tijdspanne van 30 jaar werden er bijna 2000 huizen meer geteld^{1,2}.

Het aantal inwoners steeg van ±6.000 in 1496 tot ±60.000 in 1526³, om in 1568, volgens een volkstelling, de 100.000 te overschrijden⁴.

Dit zelfde verschijnsel, zij het dan niet zo spectaculair, deed zich voor in de Antwerpse Noorderpolders.

In 1526 noteerde men voor de dorpen Lillo, Berendrecht en Oorderen samen, ongeveer 130 huizen meer dan in 1496⁵.

De Polder voer in het kielzog van Antwerpens gouden eeuw.

Het jaar 1530 werd nochtans, zowel voor Antwerpen als voor de polderstreek, een jaar van beproeving. Na een besmettelijke ziekte die in de stad en in de polderdorpen

talrijke slachtoffers eiste, brak in de maand november een zware noordwestenstorm los die Noord- en Zuid Nederland teisterde.

De grootste schade werd aangericht op de Zeeuwse eilanden die onder water liepen. Maar ook in Friesland en langs de beide oevers van de Schelde braken de dijken door.

Volgens Kummer begaven de dijken langs de linkeroever nabij Saaftinge en het water drong door tot de 'Kouter van Kieldrecht'⁶.

Daartegenover zegt K.L. Torfs dat naast het onder water staan van 36 polders in het Hulsterambacht en 9 op het eiland Cadzand, er nog 21 parochiën verdronken in de richting Gent, en tussen Antwerpen en Bergen-op-Zoom de polderdorpen Lillo, Stabroek, Zandvliet, Berendrecht en Ossendrecht hetzelfde lot ondergingen⁷.

Floris Prims treedt deze versie bij en verklaart dat de Friese overstromingen niet alleen Zeeland en de Vlaanderse en Antwerpse polders teisterden maar dat zelfs een gedeelte van de stad Antwerpen hierdoor onder water liep⁸.

Volgens Jacobus Ermerins zouden van deze vloed geen aantekeningen gevonden zijn. Hij schrijft hierover slechts: 'daar alleen van gewaagd wordt, dat die van Antwerpen tot Bergen op Zoom toe, alle de Dorpe hebbe doen verdrinken, verwoest en geheel bedorven.'⁹

1 Prof. Dr. F. Blockmans, *Antwerpen in de XVIe eeuw*. Uit 'Antwerpens-Gouden Eeuw', pag. 14. Uitg. Ontwikkeling - Antwerpen 1955.

2 Torfs, Lod., *Nieuwe Geschiedenis van Antwerpen*. 1862 - 2de deel, pag. 23.

3 Torfs, Lod., *Nieuwe Geschiedenis van Antwerpen*. 1862 - 2de deel, pag. 23.

4 Prof. Dr. F. Blockmans, *Antwerpen in de XVIe eeuw*. Uit 'Antwerpens-Gouden Eeuw', pag. 14. Uitg. Ontwikkeling - Antwerpen 1955.

5 Cuvelier, J., *Les dénombrements de foyers en Brabant (XIVe-XVIe siècle)* 1912, pp. 470-471.

6 Kummer, *Polders du Bas-Escaut en Belgique*. *Annales des Travaux Publics* - 1844 - T. II, pag. 20

7 Torfs, K.L., *Historische schets der waterfloeden in België en Holland* - 1850, pag. 36.

8 Prims, Floris, *Geschiedenis van Antwerpen - VIIe deel - 1ste boek* - 1938, pag. 108. Uitg. N.V. Standaard Boekhandel Antwerpen, 1938.

9 Ermerins, Jacobus, *Eerste stichting en lotgevallen van sommige plaatsen ten Oosten en Westen der Schelde gelegen*.

Nieuwe verhandelingen van het Zeeuwse Genootschap der Wetenschappen, deel 5 - 1835, pag. 9

Ernest van Bruyssel in zijn *'Histoire politique de l'Escaut'*, handelend over de rampen die de bewoners van Antwerpen en poldergemeenten overkwamen in het jaar 1529, in het bijzonder over de 'zwetende' ziekte, citeert ondermeer dat deze besmetting nog voortwoedde in de stad, toen rampspoedige overstromingen, zich uitstrekend over de ganse lengte van de Vlaamse en Hollandse kust, het lijden van de bevolking nog kwam verhogen¹⁰.

Tobias Gutberleth, de beschrijving der watervloeden volgend van Simon Abbes Gabbema, vermeldt ten slotte dat deze watervloed plaats had op de 5de van de 'Slagtmaand' (november)¹¹.

Uit de *'Beschrijvinge van de Forestiers ende Graaven van Flaanderen'* van Johan Berthaut van Loo, haalt hij een aantekening aan, waaruit het volgende werd overgenomen:

'... totten eynde vander Schelde wast water seer extraordinaris onstuymigh, soo dat den dyck van Vlaenderen bij Antwerpen ten drie plaetsen inbrack, ende daer verdroncken veele beesten die in de weyde ware.'

Verder citeert hij nog Marcus van Vaernewyck met zijn *'Spiegel der Nederlandsche Ouwdeyde'*:

'... in 't selve jaer, vijf daghen naer Alder Heylighen dach soo is daer gheweest een groote vloet in Hollandt, Zeelandt ende Brabandt, tot Antwerpen toe, die treffelickste en rycste Coopstadt van geheel Europen, waar door veel menschen ende Dorpen ende ander gheuchten ende beesten verdroncken ende vergaen zijn, wel tot drie hondert Prochien.'

Zoals hij zelf zegt, voegt hij er om de 'vermaardheid des vloedts' nog de woorden van Oudenhoven uit *'Cimberie oudtheeden'* bij:

'... anno 1530 op den 5 november is de Zee soo hoogh gevloeyt door eenen Noordt-Westen ende swaren

stormwindt dat bij nae alle de Dijeken in braken in Hollandt, Zeelandt, Vrieslandt ende de omliggende landen. 't Antwerpen quam eenen Watervloedt met eenen stercken Windt over de Dijeken ende Schutten in Vlaenderen, alsoo dat het altemaal vol waters liep, ende bij de twee mijlen alle de Beemden onder liepen.

Van Antwerpen tot Bergen op den Zoom toe, aen de Scheldt zijn alle Dorpen 't samen met de Menschen, Beesten, ende al wat daer in was verdroncken, verwoest en geheel verdorven...'

Door Emanuel van Meteren wordt deze overstroming in zijn *'Nederlandse historiën'* (blz. 59) de St.-Michielsvloed genoemd.

Omdat de inundatie plaats greep op de 5de november, feest van St.-Felix, ging zij nochtans als de St.-Felixvloed de geschiedenis in.

Volgens oude kronieken zou deze vloed in de volksmond ook algemeen bekend staan als de vermaarde 'Kwade Zaterdag'.

Een nog bewaard vers luidt:

*'Hollandt ende Zeelandt wel beklaghen mach, Sint Felix quaden Saterdag.'*¹²

1.2 De overstromingen van 1532 en 1551

In de jaren 1532 en 1551 teisterden overstromingen opnieuw de Antwerpse polders.

Weinige en soms nog tegenstrijdige gegevens zijn hierover beschikbaar.

Floris Prims zegt in zijn *'Geschiedenis van Antwerpen'* dat de landen na de overstroming van 5 november 1530

¹⁰ Van Bruyssel, E., *Histoire politique de l'Escaut* - 1864, pp. 77-78

¹¹ Gutberleth Tobias naar Simon Abbes Gabbema. *Nederlandse watervloeden of nauwkeurige beschrijvinge van alle watervloeden voorgevallen in Holland, Zeeland, Flaanderen, Braband, Utrecht, Gelderland, Friesland, Overijssel, Groningerland en de naaburige landen.* Gouda 1703, pp. 223 e.v.

¹² Gutberleth Tobias naar Simon Abbes Gabbema. *Nederlandse watervloeden of nauwkeurige beschrijvinge van alle watervloeden voorgevallen in Holland, Zeeland, Flaanderen, Braband, Utrecht, Gelderland, Friesland, Overijssel, Groningerland en de naaburige landen.* Gouda 1703, pag. 227.

nog niet van het water bevrijd waren toen op 2 november 1532 een nieuwe watersnood insloeg¹³.

In een kroniek vindt men hierover:

*'Op den 2en van november heeft het binnen Vlaenderen een soo groot tempeest gemaekt, dat de zee in verscheyde plaetsen is doorgespoelt.'*¹⁴

Tobias Gutberleth vermeldt in dit verband:

*'Deeze overvloeyinge heeft haar den 11e in Slagtmaand geopenbaart, en viel bijzonderlijk voor Zeeland, zeer bezwaarlijk door het vernielen en ooverwaateren van de meeste deel haarder eylanden.'*¹⁵

De hevige stormwind die de hoge vloed in de hand werkte, hield aan van Allerheiligen tot de 11de november.

De grootste schade werd in Noord- en voornamelijk in Zuid-Beveland aangericht, terwijl Vlaanderen evenmin werd gespaard. De stad Antwerpen liep gedeeltelijk onder, maar de Noorderpolders bleven grotendeels gevrijwaard.

Een tiental jaren later, nl. in 1542 werd onder de regering van Keizer Karel V de bouw van de omwalling van Antwerpen aangevat, dit volgens de plannen van de Italiaan Donato Buono, maar aangepast door de Antwerpenaar Peter Frans. Dit gigantische werk was de voorloper van een reeks forten en versterkingen die later langsheen de Scheldeoevers zouden worden opgericht.

In het politiek en strategisch kansspel van de volgende jaren zouden al deze 'sterkten' een belangrijke rol spelen en bijdragen tot het onoverzichtelijke inundatieterrein,

dat, kunstmatig verwekt, twee vijandelijke groepen moest scheiden, maar de polderbevolking in een enorme waterrellende zou dompelen.

In 1551 hadden er nogmaals overstromingen plaats. Zeer waarschijnlijk waren ze, voor wat de Antwerpse Noorderpolders betreft, eveneens zoals deze van 1532, van geringe omvang.

Kummer en Ermerins spreken beiden van een inundatie maar citeren zowel verschillende plaatsen als data van gebeuren.

Kummer heeft het over een overstroming van de Borgerweertpolder met vorming van het Grote Wiel en van de polders van Hingene, Bornem en Weert, op 16 januari¹⁶, terwijl Ermerins deze ziet plaats grijpen op 15 februari en dit te Zandvliet en Ossendrecht¹⁷.

Dr. G. Hasse maakt melding van een dijkdoorbraak in de Borgerweertpolder, maar vermeldt slechts het jaartal 1551¹⁸, zonder dag of maand te bepalen.

Volgens een Antwerpse kroniek richtten verschillende hoge vloed, zowel in januari als in februari plaatselijke schade aan, waardoor de verschillende versies verklaard worden:

'Den 13 January, 't woensdags 't savonds ten vijf uren is tot Antwerpen geweest den 4en hoogen vloet, daer men affwist te spreken...'

*'Den 15 Februarij 's maendaghs ten 10 uren is geweest tot Antwerpen die vijfde hooge vloet die veel meer schaede dede dan die vierde...'*¹⁹

13 Prims, Floris, *Geschiedenis van Antwerpen - VIIe deel - 1ste boek - 1938*, pag. 108. N.V. Standaard Boekhandel Antwerpen 1938.

14 Vanderlinden, E., *Chronique des événements météorologiques en Belgique jusqu'en 1834*, pag. 120. Bruxelles 1924.

15 Gutberleth, Tobias naar Simon Abbes Gabbema, *Nederlandse watervloeden of nauwkeurige beschrijvinge van alle watervloeden voorgevallen in Holland, Zeeland, Vlaanderen, Brabant, Utrecht, Gelderland, Friesland, Overijssel, Groningerland en de naaburige landen*, pag. 239. Gouda 1703.

16 Kummer, *Polders du Bas-Escaut en Belgique. Annales des Travaux Publics - 1844- I. II*, pag. 21

17 Ermerins, Jacobus, *Eerste stichting en lotgevallen van sommige plaatsen ten Oosten en Westen der Schelde gelegen. Nieuwe verhandelingen van het Zeeuws Genootschap der Wetenschappen, deel 5 - 1835*, pag. 9.

18 Hasse, G., *Les premières digues au Nord d'Anvers. Bulletin de la Société Royale de Géographie d'Anvers*, t. 59, fasc. 4, 1939, pag. 279.

19 Vanderlinden, E., *Chronique des événements météorologiques en Belgique jusqu'en 1834*, pag. 124. Bruxelles 1924

1.3 De Allerheiligenvloed - 1570

In oktober 1555 deed Karel V afstand van de 17 Provinciën en een jaar later van de Spaanse troon, ten voordele van zijn zoon Filips II. Door deze abdicatie werd Filips II nu tevens hertog van Brabant en markgraaf van Antwerpen.

Op 18 januari 1556 werd hij luisterrijk in de stad ontvangen.

Rond dit tijdstip besloten de Domeinen, om een betere financiële stabiliteit te verkrijgen, zekere lenen te verkopen in plaats van ze nog langer in pand te geven of te laten. Op 20 november 1559 kocht de stad Antwerpen, bij wijze van belening, Oorderen, Wilmarsdonk en Oosterweel en kreeg derhalve het zeggenschap over deze polderdorpen²⁰.

In 1614 werden deze dorpen overgedragen aan Jean van Nevele, maar op 6 augustus 1626 kwamen ze terug in leen aan de stad door verzaking van rechten door diens erfgenamen²¹.

Een betrekkelijke rust kenmerkte het begin van het beleid van Filips II.

In 1561 werd te Antwerpen een aanvang genomen met de bouw van het stadhuis en in hetzelfde jaar huldigde men de vaart van Willebroek naar Brussel in²².

Maar met Filips II kwam ook het geleidelijke verzet van de Nederlanden op het politieke toneel. Een verzet dat geïnspireerd werd, enerzijds door het nastreven van Filips II van een vorstelijk absolutisme dat formeel indruiste tegen het Nederlandse particularisme, en anderzijds door de gewetensvrijheid en de hervormingsgedachte die zich stilaan in onze streken een weg baande (protestantisme) en waartegen Filips II, als verdediger van de katholieke Kerk, zich met man en macht verzette (contrareformatie).

Daarbij kwam nog dat hij na 4 jaar verblijf in onze gewesten het bestuur overliet aan zijn zuster Margareta van Parma, en verder de Nederlanden bleef regeren vanuit Madrid.

Ingevoerde veranderingen, het in het leven roepen van diverse instellingen, hadden geleid tot een volkse revolutionaire overmoed die oversloeg in de beeldenstorm. In Oosterweel werd een eerste kleine slag geleverd waarbij Kapitein Thoulouze (Jan Marnix), aanvoerder van een rebellenlegertje, het leven liet. Verder verliet Willem van Oranje het land na geweigerd te hebben een loyaliteitsverklaring af te leggen.

Verward geraakt in het labyrint van troebelen en onhandige reactie op de Hugenoots - Calvinistische reformatieve perikelen, zou dit tot ontslag van de regentes leiden en vervanging door de Spaanse hertog Ferdinand Alvarez de Toledo, beter bekend als de hertog van Alva (1567).

De gespannen toestand en de wens om bestraffing van de schuldigen van de beeldenstorm en om vonnisgeving van de majesteitsschenners (o.a. de edelen van het eedverbond) leidden tot de oprichting van Alva's 'Raad van Beroerten', door het volk 'Bloedraad' geheten.

Rond die tijd begonnen de Oranjes met steun van Duitse huurlingen een effectief gewapende strijd tegen Alva te voeren.

Als een voorbode van het naderende onheil stak op 1 november 1570 een hevige storm op, gepaard gaande met een woelige zee die in Nederland een geweldige overstroming veroorzaakte waardoor duizenden mensen het leven verloren.

Volgens Kummer werd de rechteroever van de Schelde eveneens door de overstroming getroffen en dit vanaf de stadswallen van Antwerpen tot aan de Kauwensteinse dijk²³.

20 Prims, Floris, *Geschiedenis van Antwerpen. VIIIe deel - 1ste boek, pag. 22. Uitg. N.V. Standaard Boekhandel Antwerpen. 1964.*

21 Génard, P.; *Anvers à travers les âges. T. II - 1888, pag. 190.*

22 Vijquain, J.B., *Des voies navigables en Belgique. 1842 - pag. 34.*

23 Kummer, *Polders du Bas-Escaut en Belgique. Annales des Travaux Publics - 1844 - T. II, pag. 22.*

Hij vermeldt echter dat deze inundatie plaats had op 28 november 1570. Klaarblijkelijk is deze datum onjuist, omdat alle kronieken en geschiedschrijvers 1 november citeren en deze vloed daarom algemeen bekend werd onder de benaming 'Allerheiligenvloed'.

Van Bruyssel beweert dat deze storm en hoge springtij buiten Zeeland en Gent, weinig schade veroorzaakte in Brabant, op uitzondering van de stad Antwerpen zelf²⁴.

In de 'Nederlandse Watervloeden' van Tobias Gutberleth R.G. vindt men hierover het volgende:

*'In Brabant was wel de minste noodt; nochtans groote armoede tot Antwerpen, met het berghen van kruydery, suyker, oly, en andere koopmanschappen, die, voor een goet deel, nat en door de brakheyt bedorven werden: behalven den afbrek aan sluyzen, kaayen en muiren der stadt; en dat'er etlijke luyden, zich in kelders onthoudende, smoorden.'*²⁵

Deze versie volgt die van Van Meteren in zijn 'Nederlandse Historiën':

'Op Aller Heylighen dagh heeft 't Antwerpen soo hooghe ghe-vloeyt, 's avonts ten neghen uren, dat wel eenen voet passeerden boven den Vloet van Anno 1530, alser 72 prochien verdroncken, ende wel twee voeten hooger dan het was anno 1552, (in Vlaanderen en Friesland) ende soude aldaer (soo het schijnt) veel hooger gevloeyt hebben, hadde het niet in de Nieuwstadt of elders ingebroken; maer het heeft alle de Stadtskelders, Beemden binnen ende buyten de Stadt, ende alle leeghten gevult, so datter ontallijcke beesten ende oock menschen verdroncken. Oosterweel, Kiel ende Hoboken stonden al onder water. Gheladen schepen, ja een Hulck van hondert ende vijftich vaten, werdt op de Engelsche Kaye ghestelt. Dese vloet dede ontallycke Schade alle de Stadt, in alderhande Koopmanschappen die nat werden, dies werdt de schade meer dan hondert duysent guldens gerekent. Aen der Stadt gemeyn gebouwsels, als Sluysen, Kayen ende

*Stadts-mueren, acht men de gheleden schaden oock wel hondert duysent guldens...'*²⁶

Lodewijk Torfs schrijft in een poëtische stijl:

*'De geweldige Allerheiligenvloed die den 1e november al de Nederlanden beliep, teisterde ingsgelijks Antwerpen en verkeerde zijn korte min of meer gekunstelde vreugde in lang nawee; onze handel alleen leed bij dit opwater voor 100.000 guldens schade...'*²⁷

Dagboeken, memorieboeken en kronieken verhalen bijna meestendeels dezelfde historie.

Hieruit kan men besluiten dat buiten Antwerpen en omgeving, deze stormvloed het Antwerps polderlandschap weinig teisterde.

1.4 De strategische overstromingen van 1584-1585

1.4.1 Politiek voorspel

Een eerste militair succes werd op 1 april 1572 door de door Oranje gesteunde Watergeuzen geboekt bij de inname van Den Briel, een havenstadje aan de Brielse Maas.

Belangrijker nog was het in opstand komen van geheel Holland en Zeeland.

Via de stedelijke calvinistische machtsgreep en de erkenning van de Prins van Oranje als stadhouder, eigenden de gewestelijke Staten zich de soevereiniteit over Holland en Zeeland toe.

Omwille van de strategische waarde van de eilanden Walcheren en Beveland ten opzichte van de doorvaart op

²⁴ Van Bruyssel, E., *Histoire politique de l'Escaut* - 1864, pag. 110.

²⁵ Gutberleth Tobias R.G. naar Simon Abbes Gabbema, *Nederlandse watervloeden of nauwkeurige beschrijvinge van alle watervloeden voorgevallen in Holland, Zeeland, Vlaanderen, Brabant, Utrecht, Gelderland, Friesland, Overijssel, Groningerland en de naaburige landen*. Gouda 1703 - pp. 265 - 266 - 267.

²⁶ Gutberleth Tobias R.G. naar Simon Abbes Gabbema, *Nederlandse watervloeden of nauwkeurige beschrijvinge van alle watervloeden voorgevallen in Holland, Zeeland, Vlaanderen, Brabant, Utrecht, Gelderland, Friesland, Overijssel, Groningerland en de naaburige landen*. Gouda 1703 - pp. 265-266.

²⁷ Torfs, Lod., *Nieuwe geschiedenis van Antwerpen*. 1ste deel - 1862 - pag. 185.

de Schelde, wilde Alva tot iedere prijs de bezetting van gans Zeeland door de opstandige steden verhinderen.

De onbedwingbaarheid van de opstand enerzijds en de langzame ontredde-ning van een muitend Spaans leger anderzijds, zouden op het einde van 1573 leiden tot Alva's ontslag.

Medina Celina, die als opvolger aangeduid werd, weigerde deze functie en uiteindelijk werd Don Luis de Requesens door Filips II als plaatsvervanger aangesteld. Op 23 december deed hij zijn plechtige intrede te Antwerpen.

Omdat zijn veldheer Mondragon nog steeds de door geuzen belegerde vesting Middelburg bezet hield, besloot hij deze te ontzetten. De poging mislukte echter en de Westerschelde bleef, na overgave van de stad, door Oranjegezinde eenheden gecontroleerd.

Tijdens een aanval op Zierikzee, die tot doel had de Oosterschelde te beheersen, bezweek Requesens op 5 maart 1576, aan een koortsaanval.

Bij ontstentenis van een landvoogd nam de Raad van State het bewind in handen. In die Raad zetelde ook de Spaanse bevelhebber Roda, die in tegenstelling tot de andere leden die een gematigde koers voerde, uitsluitend de koning politiek trouw bleef.

Diverse intriges, o.m. een mogelijk akkoord van de Staten met Oranje en het verlangen tot wegzending van de Spaanse troepen, noopten hem tot versterking van het fort over het Veer en tot het bouwen van de forten bij Oosterweel en Dambrugge²⁸.

Op 4 november 1576 brak te Antwerpen de Spaanse Furie los waardoor honderden het leven verloren, huizen afgebrand werden en plundering schering en inslag waren.

Toen Don Juan van Oostenrijk, aangesteld als landvoogd in de plaats van Requesens, op 12 februari 1577 door

het 'Eeuwig Edict' grosso-modo de bepalingen van de 'Pacifcatie van Gent', op 8 november 1576 door de Staten-Generaal gesloten, erkende, en zijn troepen uit de Nederlanden terugtrok, betekende dit het hoogtepunt van de politieke activiteit van Willem van Oranje. Hij verwierf hierdoor het gemeenschappelijke verzet van alle 17 provinciën tegen de macht en het gezag van Filips II.

Het sein van de algemene opstand werd echter gegeven op 24 juli 1577 wanneer na herhaalde druk van Oranjegezinde eenheden, Don Juan plots bezit nam van de vesting Namen en zijn Spaanse troepen terugriep.

Na een reeks intriges werd de citadel van Antwerpen door de Staatsgezinden bezet.

De grootste verwarring heerste in de Nederlanden wanneer de Prins van Parma, Alexander Farnèse, na de dood van Don Juan deze als landvoogd opvolgde op 1 oktober 1578.

Mathias van Oostenrijk, zoon van de Duitse keizer, waarop door de katholieke adel uit het Zuiden beroep was gedaan om het bewind in handen te nemen, nam op 7 maart 1581 ontslag. Dan droegen de Staten-Generaal de soevereiniteit der Nederlanden op aan de hertog van Anjou die al eerder met de titel: 'Défenseur de la liberté des Pays-Bas' was vereerd.

Door een zekere machtseerzucht geprikkeld wilde deze met zijn troepen verschillende Vlaamse steden bezetten, waaronder Antwerpen.

In februari 1582 deed hij er zijn intrede. Farnèse was echter intussentijd begonnen aan zijn veroveringstocht in Vlaanderen en overmeesterde de ene stad na de andere. Na Maastricht vielen Doornik en Oudenaarde.

Nieuwe Franse troepen werden uit Frankrijk naar onze gewesten gedirigeerd en Anjou wilde hierdoor eigenhandig de macht zonder de Staten in handen zien te krijgen. Dit lukte o.m. te Duinkerken, Diksmuide en Dendermonde, maar te Antwerpen was men de 'Spaanse

²⁸ Prims, Floris, *Geschiedenis van Antwerpen. VIIIe deel - 1ste boek - pag. 129. Uitg. N.V. Standaard Boekhandel Antwerpen, 1941.*

Furie' indachtig en bij de eerste schermutselingen was gans Antwerpen in de weer. De 'Franse Furie' werd in de kiem gesmoord en na een gedwongen terugtocht naar Dendermonde moest hij uiteindelijk ons land verlaten.

Op 30 november 1583 werd Marnix van St.-Aldegonde, burgemeester van Antwerpen. Het gevaar inziende van een Spaanse aanval op de stad werden in allerijl forten en verdedigingswerken opgericht.

De vesting van Lillo, waarvan de verdediging opgedragen werd aan de Statenbevelhebber Odet de la Noue van Teligny, voorzag men van geschut, en aan de linkeroever werd het fort van Liefkenshoek gebouwd. Het fort van Thoulouze en het fort van Oosterweel werden versterkt. Verder werden de Boereschans en de Boerinnenschans opgetrokken.

Al de forten die hun ontstaan dankten aan deze troebele oorlogsjaren werden niet willekeurig gebouwd. De meeste werden volgens een gebastioneerd plan opgetrokken, op strategisch gunstige- en militair verantwoorde plaatsen, o.m.:

- a. aan de oevers van de stroom zelf, dit om het verkeer op de Schelde te kunnen controleren;
- b. bij sluizen, om inundaties te veroorzaken of te voorkomen;
- c. bij dijkbressen, om een vaarweg tussen rivier en geïnundeerde polder veilig te stellen of te belemmeren;
- d. aan kunstwerken zoals brug, kanaal enz. om deze tegen vijandelijke aanvallen te beschermen;
- e. op de dijken, omdat deze tussen twee geïnundeerde gebieden dikwijls als aanvalswegen werden benut.

Als volgende maatregel gold het doorsteken der dijken langs de rechteroever van de Schelde bij het kasteel van

Antwerpen, met als gevolg de overstroming van de polder van Hoboken.

Deze polder viel, buiten de Borgerweert- en Melselepolder die op de linkeroever al vroeger onder water gezet werden, als eerste slachtoffer langs de rechter Scheldeoever.

Dan kwamen de dijken van de Rupel aan de beurt die heel de streek vanaf Ruisbroek, Willebroek, Blaasveld tot Heffen blank zetten.

1.4.2 De belegering van Antwerpen

In 1584 vergrootten de oorlogsgebeurtenissen de reeks overstromingen.

De krijgspolitiek van Alexander Farnèse behelsde voornamelijk het terugwinnen van het land dat de Staatsen onder hun bevoegdheid hadden. De hoofdmacht van deze laatste lag echter te Antwerpen dat buitengewoon strategisch gunstig gelegen was, nl. door de nabijheid der polders in het noorden, die geïnundeerd een natuurlijke hindernis konden vormen en zo een specifieke bescherming aan Antwerpen boden.

In juli 1584 richtte hij zijn hoofdkwartier op in Beveren, en besloot Antwerpen aan te vallen. Een eerste vereiste hiervoor was de stad af te snijden van Holland en Zeeland en te beroven van de hieruit komende bevoorrading. Hiertoe staken zijn veldheren Mondragon en Mansfelt de Schelde over en trokken hun kamp op te Stabroek.

Waar de markies de Richebourg meer geluk had met de inname van het fort Liefkenshoek, moest Mondragon, na heel wat manschappen verloren te hebben, zich tevreden stellen met een omsingeling en belegering van de vesting Lillo.

Volgens F. Strada zou deze laatste, op bevel van de hertog van Alva nog, het fort van Lillo vóór 1573 opgetrokken hebben²⁹.

29 Strada, F., *Nederlandse oorlogen D. II. pp. 381-383. (Zie Ermerins - Eerste stichting en lotgevallen van sommige plaatsen ten Oosten en Westen der Schelde gelegen - pp. 11-12).*

Als onrechtstreeks bewijs wordt aangevoerd dat Mondragon zelf in 1584, sprekende over de bestorming van het fort, zou gezegd hebben dat hij bewust was van de sterkte van deze schans die hij zou aantasten '*dewijl hij haar zelfs gebouwd hadt*'.³⁰

Dit zou hierop neerkomen dat de Spanjaarden dit bolwerk oprichtten en dat na hun vertrek uit de Nederlanden in 1577, de Antwerpenaren het herstelden en weer in een volkomen weerbare staat brachten.

In 1582 nam de hertog van Anjou, uit Zeeland naar Antwerpen reizende, in dit fort zijn intrek en verder kan men opmerken dat een schans, in zeven haasten bij de belegering van Antwerpen opgetrokken, onmogelijk een dergelijk zwaar beleg van Mondragon kon doorstaan.

Vele geschiedschrijvers citeren echter dat het fort van Lillo in 1583 of 1584 door de Antwerpenaren werd gebouwd. Wat de juiste toedracht ook moge zijn, er dient toegegeven dat velerlei bronnen al op een bestaan wijzen in 1580.

Volgens sommigen duidde Oranje op 8 juli 1579 de plaats aan waar het fort diende opgetrokken te worden³⁰. In oktober 1579 was het in volle constructie en het zou in de zomer van 1580 klaar zijn gekomen.

'*Opgetrokken*' mag men nochtans niet in de letterlijke zin van het woord interpreteren. Het is immers mogelijk dat de eerste schans slechts uit verstevigde aarde bestond en dat Oranje slechts nadien de aanstoot gaf tot het bouwen van een degelijk militair bolwerk.

Lillo werd tevens door de benoeming van een bezoldigd super-intendent door de magistratuur van Antwerpen, een Antwerps fort, opgericht ter beveiliging van deze stad.

De oorzaak der mislukking van Mondragon tot inneming van de vesting is eveneens een graag bediscussieerd onderwerp.

Buiten alle polemieken om, kan met zekerheid aangenomen worden dat één der grote redenen, het enorme overstromingsgebied is geweest dat door de Hollanders en Antwerpenaren verwekt werd door de door middel van de sluizen op 8 juli 1584 onder water gezette polders.

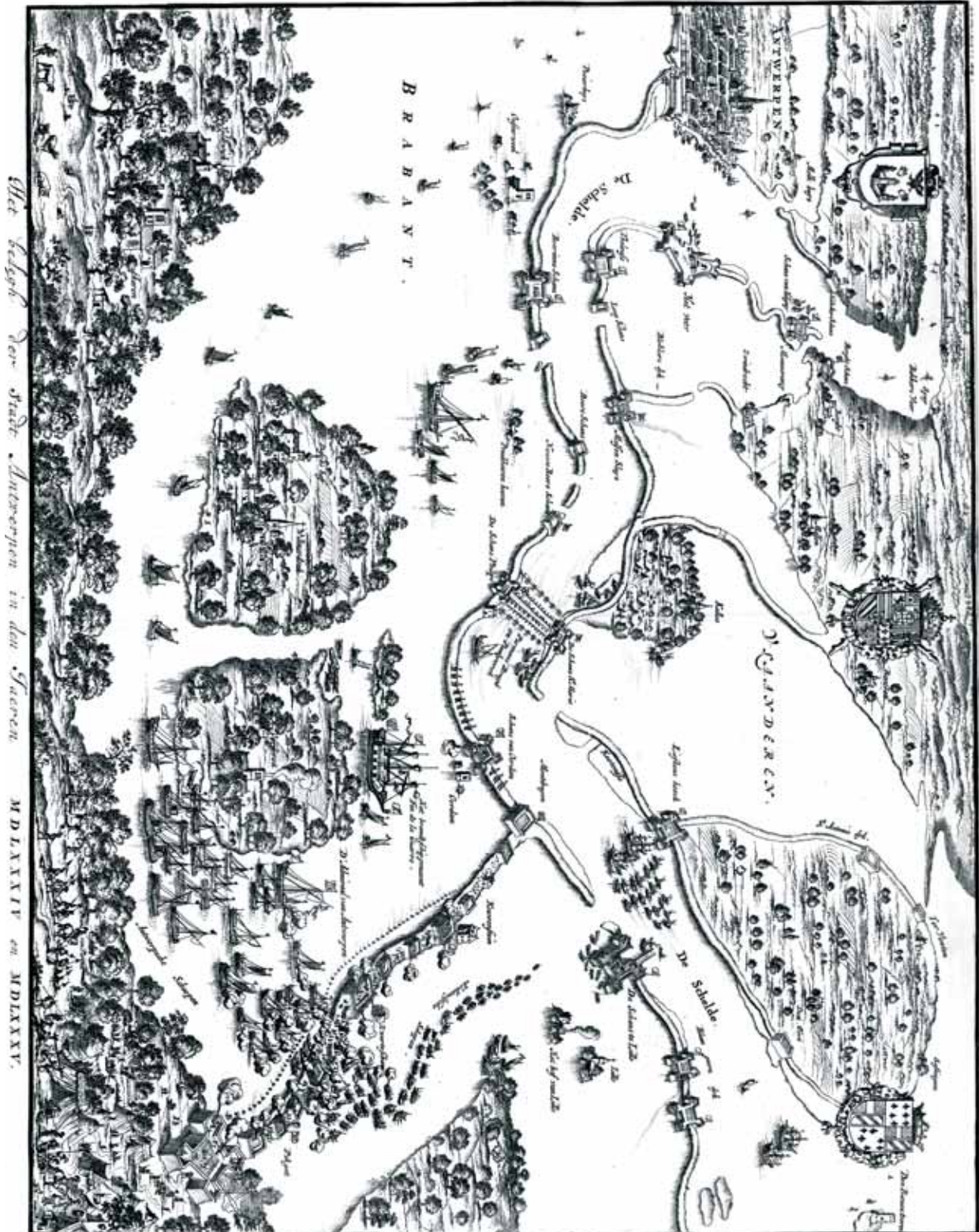
Deze overstroming strekte zich uit, enerzijds van noord naar zuid, vanaf de polder van Zandvliet tot de Kauwensteinse dijk, en anderzijds van oost naar west, vanaf de hoogten van Stabroek en Berendrecht tot aan de Schelde.

Zij vormde een uitstekende kunstmatige bescherming voor Lillo en vertraagde onomstotelijk de opmars en aanvalskracht van Mondragons troepen, die zich verplicht zagen zich te Berenrecht en Zandvliet terug te trekken.

Tevens werden de sluizen van de Boereschans en Boerinnenschans opengezet waardoor de polder van Oosterweel bij hoog water inundeerde. Deze maatregel werd genomen uitsluitend ter verdediging van de stad Antwerpen.

30 Prims, Floris, *Antwerpiensia 1943 - Beelden uit de cultuurstrijd*. pp. 322 e.v. Uitg. N.V. Standaard Boekhandel Antwerpen 1943.

figuur 1



Het belgch Der Stadt Antwerpen in den Staaten MDLXXIV en MDLXXV.

Volgens een '*collegiale acte van de magistraat*' zouden al in 1582 drie gaten in de Oosterweelse dijk gemaakt zijn, nl. het Spaanse gat, het Boerinnegat en het Boeregat, dit onder voorwendsel van algemene beveiliging³¹.

Nochtans werden, na de aanstelling van Marnix van Sint-Aldegonde tot burgemeester van Antwerpen in 1583, slechts de eerste preventieve maatregelen ter beveiliging van de stad genomen.

Verder raadde de Prins van Oranje in 1584 Marnix aan, de Blauwgarendijk, noordwaarts Lillo, en de Kauwensteinse dijk door te steken, ten einde een kunstmatig overstromingsgebied te bekomen om te allen tijde een verbinding tussen Antwerpen en Holland te verzekeren.

Hierop reageerden de beenhouwers zo heftig, dit niet alleen wegens de schade die hieruit voor de landbouwers zou voortspuiten, maar ook wegens de vrees voor een onvoldoende ravitaillering van de Antwerpse bevolking die aangewezen was op het vee dat uit deze streken betrokken werd, dat van dit voornemen toen afgezien werd³².

Het is dan ook twijfelachtig dat de polder van Oosterweel al in 1582 aan het water zou zijn prijs gegeven.

Men kan zich afvragen of aan de sommatie van de overheid wel degelijk gevolg gegeven werd.

Farnèse wilde tot elke prijs de Scheldedoorvaart volledig afstoppen en hierdoor ook automatisch Lillo volkomen afsluiten.

Zijn eerste werk was het bouwen van twee forten: St.-Marie op de linker- en St.-Filip op de rechteroever van de Schelde. Tussen deze twee forten werd vervolgens een vlottende brug gebouwd.

De plaats van deze brug was gunstig gekozen, omdat enerzijds langs de linkeroever een ondiepte de Schelde introk en zo de breedte van de stroom enigszins gereduceerd werd, en anderzijds de kronkeling in de Scheldeloop, hier een werkelijke hinder uitmaakte voor het manoeuvreren van zeilschepen.

Een staketsel langs beide oevers en daartussen 32 grote aaneengeschakelde schepen, vormden de brug.

Noordwaarts van deze brug werden nog opgericht: de schansen St.-Barbara (Oordam), ietwat meer landinwaarts St.-Andrea (St.-Andries) en om de Blauwgarendijk te beschermen, de redoutes Trinitatis.

Na de bezetting van de Kauwensteinse dijk werden hierop gebouwd: het fort St.-Kruis (Kruisschans of Santa Cruz) waarvan de eerste benaming '*Mondragon*' zou geweest zijn, naar de opdrachtgever, verder de schansen of redoutes: St.-Joris (de la Motte), Paalschans (Victoria), St.-Jacob (St.-Jago, St.-Jaak, of Santiago), en het Pekgat bij Stabroek.

Sommige historici situeren echter de St.-Jacobsschans naast de Kruisschans, hoewel de meeste oude kaarten de eerste versie aannemen.

Al deze werken, zowel de bouw van de brug zelf, als de verschillende bastions vergden een ontzaglijke hoeveelheid materiaal dat uit Vlaanderen en zelfs uit Noord-Frankrijk afkomstig was.

Via de Schelde en het overstroomde gebied langs de linkeroever, veroorzaakt door dijkdoorsteken te Burcht en van de Uitgebrande Dijken en Blokkerdijken, geraakten de schepen ter bestemming.

Door een aanval van Téligny, bevelhebber van de Staatsen, en het bouwen van een fort te Burcht werd deze vaarweg nochtans afgesneden en de bevoorrading van de brug in gevaar gebracht.

31 *Prims, Floris, Antwerpiensia 1950. pag. 47 Uitg. De Vlijt, Antwerpen 1951.*

32 *Vicomte Charles Terlinden, Le siège d'Anvers par Alexandre Farnèse 1595-1585). (A Travers notre histoire et ses gloires 1943) pag. 178.*

Hierop reageerde Farnèse door het laten graven van een vaart, de Parmese vaart of het Parmakanaal genaamd, lopend noordwaarts Kallo en Beveren tot in de omgeving van Stekene, met aansluiting op de Moervaart (arm van de Moer) naar Gent.

Het is bij de monding van dit kanaal in de Schelde dat hij het fort 'De Parel' liet bouwen. In maart 1585 was de doorvaart op de stroom volledig geblokkeerd.

In april viel het fort Liefkenshoek, de redoutes van de Noord, Terventen, St.-Antonius en gans de Doelpolder in handen van de Hollanders, terwijl te Antwerpen op bevoorrading werd gewacht van een konvooi dat zich aan de noordzijde van de brug klaar hield.

Aan een Italiaans ingenieur Gianibelli (Genibelli of Giambelli) werd daarop door Marnix van St.-Aldegonde opdracht gegeven de brug te vernietigen, wat hij zou trachten te verwezenlijken door middel van met kruit gevulde schuiten die met het tij meegedreven tegen de brug zouden ontploffen. De poging mislukte echter en de schade was zeer gering en vlug hersteld.

Terugdenkend aan een al veel vroeger beraamd plan, besloot men uiteindelijk een poging te wagen om via de overstroomde polders de bevoorrading van Antwerpen te verzekeren door middel van lage schuiten .

Hiervoor werden de Schelde- en binnendijken zuidwaarts de Kauwensteinse dijk op verschillende plaatsen doorgestoken.

Het inundatieterrein, zich uitstrekkend over de polders van Zandvliet, Berendrecht, Lillo en Stabroek, breidde zich verder uit over de polders van Oordam, Oorderen, Wilmarsdonk, Ettenhove, Muisbroek, Oosterweel en Ekeren.

Volgens een kaartje van Luyken (figuur 1), het beleg van de stad Antwerpen voorstellend in de jaren

1584-1585, waren er drie bressen in de Scheldedijk: twee respectievelijk ter hoogte van de Oosterweelse- en Wilmarsdonkpolder, nl. ten noorden van de Boerinnenschans en Boereschans, en één ten zuiden van de Nieuw Boereschans, soms St.-Petrus genaamd.

Bewaarde rekeningen over de herstelling van de Scheldedijk in de jaren 1589-1592 bevestigen het bestaan van deze gaten³³ door vermelding van het aanvoeren naar- of het opslagen bij deze plaatsen van zinkrijs, houtwerk en dergelijke. Naast Luyken bevestigen Verbiest en later in 1691 Van Lyere in een kopij van voornoemde, getiteld '*Obsessio Antverpiae Alexandro Imperante*' (figuur 2), deze dijkdoorbraken en duiden tevens de grote doorsteek bij Lillo aan.

Volgens al deze auteurs bleven alleen de hoogten van Wilmarsdonk en Oorderen boven het omliggende water uitsteken.

De overstroming werd in oostelijke richting begrensd door de hoogten van Berendrecht, Stabroek, Hoevenen en Ekeren.

De Oostenrijker Aitzinger, die vele jaren in de Nederlanden verbleef, en zijn befaamde '*De Leone Belgico*' uitgaf, beschrijft hierin in een kaartje wat aan beide zijden van de Schelde in 1585 tijdens Farnèses belegering van Antwerpen voorviel.

Buiten voornoemde bressen vermeldt hij nog het '*Groot Gat*' bij de Kruisschans (figuur 3). Hij situeert dit nochtans dichterbij het fort van Oordam dan bij genoemde schans.

Uit een rekening van penningmeester Merten Mermans aan aannemer Adriaan Gheens '*om te vullen en te stoppen 8 gaten staande tussen de Oordamse schans en de Kruisschans*'³⁴, kan aangenomen worden dat hier alleszins een grote doorbraak tot stand kwam.

33 Prims, Floris, *Antwerpiensia* 1950. pp. 91 e.v. Uitg. De Vlijt Antwerpen 1951.

34 Prims, Floris, *Antwerpiensia* 1950. pag. 100. Uitg. De Vlijt Antwerpen 1951.

Een ander kaartje van Aitzinger (figuur 4) getiteld '*Wie und wass gestalt die diecken vor Antorff durch gestochen, und mit vielen blochhusern so woll von dem Princen von Parma, als von der Statt Antorff besatz seindt*'. (anno 1585) toont ons ten slotte een vierde bres in de nabijheid van Antwerpen, ter hoogte van de huidige Royerssluis.

Het is deze doorsteek die de naam kreeg van Spaansgat, terwijl de overigen genoemd werden naar hun respectievelijk fort, nl. Boeregat en Boerinnegat.

In het uitgestrekte overstromingsgebied vormde de Kauwensteinse dijk de enige hinderpaal voor een doorvaart van Holland tot de grens van de stad Antwerpen.

De aanvallen van de Hollanders op 7 mei en 16 mei 1585, onder leiding van de graaf van Hohenlohe waren daarom op dit doel gericht.

Volgens sommigen lag de concentratie van de aanval tussen de St.-Joris- en St.-Jacobsschansen, volgens anderen strekte zij zich verder uit, zelfs tot het fort Pekgat in de nabijheid van Stabroek.

Een werkelijk succes werd het alleszins niet voor de Hollanders en partijkiezende Antwerpenaren, omdat ze de dijk slechts op drie plaatsen konden doorsteken, waardoor amper een enkele schuit met levensmiddelen doorgeraakte.

Dat de bressen waarschijnlijk geslagen werden rond het fort St.-Jacob kan blijken uit rekeningen voor het aanvoeren van houtwerk naar desbetreffende schans³⁵.

De Paalschans die de hevigste aanval had afgeslagen kreeg achteraf de naam 'Victoria' (overwinning).

Farnèse bleef meester van de dijk.

Verstoken van voorraden en van hun Hollandse bondgenoten, capituleerde Antwerpen op 17 augustus 1585 en Farnèse deed er op 27 augustus zijn intrede.

Van al deze feiten zegt Torfs in zijn *'Historische schets der watervloeden in België en Holland'* slechts dat *'oorlogsgebeurtenissen ettelijke moedwillige waterspanningen over uitgestrekte landerijen meebrachten zoals in 1584 over al de polders benoorden Antwerpen, van Merksem tot boven Lillo en in 1585 over de gehelen Bommelerwaard.'*³⁶

De *'Corte Deductie nopende het gepasseerde omtrent de polders van Austruweel, Lillo ende Oorderen, 't sedert den Jaere 1585'* beperkt zich tot:

'... Desen dyck (loopende van Antwerpen, lancx Oorderen voor by Lillo tot Zant vliet) is door onze regeringhe doorghesteken op diversche plaetsen corts voor het voorschreve beleghe. Ende die wateren syn ghelooopen door de Dorpen van Lillo in 't gheheel, Stabroeck, Beirendrecht, Santvliet voor een deel, Austruweel, Wilmersdonck, ende Oorderen in 't gheheel, Eeckeren ende Mercxem ten deele tot aen de Veste van Antwerpen.

*Den Hertoch van Parma hadde in 't beleghe van Antwerpen vande Cruysschansse tot aen Stabroeck ghemaect eenen Dijck, die ghenoeemt wiert den Cauwenstijnsche Dijck, separerende den Polder van Lillo met de Fort vande Cruysschansse, tot aen Stabroeck. Blijvende den Polder van Lillo geinundeert ende die van Austruweel, Wilmersdonck, ende Oorderen.'*³⁷

Verder vindt men in de inleiding van het *'Octrooi voor de Polders van Lillo, Stabroek, Zandvliet en Berendrecht dd. 13 mei 1650'*³⁸ een bondig relaas van de gebeurtenissen.

'Wij hebben ontfangen d'oetmoedige supplicatie vande Gemeyne Gelande vande verdroncken Polders van Lillo, Staebroek, Santvliet ende Beirendrecht, inhoudende hoe dat de selve Polders door 't bevel van de Hertogh van Parma in 't jaer vijftien-hondert vier- en tachtich waeren doorgesteken geweest ende met het zee-water bedeckt ten eynde om by dien middele onse Stadt van Antwerpen te reduceren onder onse gehoorsaemheyt de welcke alzo doorgesteken ende overdeekt waeren gebleven, nyet tegenstaande aen de Supplianten tot verscheyde tyden hope wirde gegeven van tot de herdyckinghe der zelve te kunnen geraecken.'

1.5 De vloed van 1627

Acht jaar nadat Willem van Oranje vermoord werd te Delft (10 juli 1584) stierf Alexander Farnèse in de

35 Prims, Floris, *Antwerpiensia 1950*. pag. 95. Uitg. De Vlijt Antwerpen 1951.

36 Torfs, K.L., *Historische schets der watervloeden in België en Holland - 1850*. pag. 43.

37 ..., *Corte Deductie nopende het gepasseerde omtrent de Polders van Austruweel, Lillo ende Oorderen, 't sedert den Jaere 1585, tot nu toe, ende hoe die hebben ghestaen onder het bestier van sijne Majesteyt ter exclusie van de Heeren Staeten van Brabant*, pag. 1. R.A.A. Archief Polders van Muisbroek en Ettenhoven nr 7.

38 *Octroy voor de Polders van Lillo, Staebroeck, Santvliet ende Beirendrecht. 13 mei 1650*. Rijksarchief Antwerpen. Archief van de polder van Lillo C.A. nr 1209.

abdij van Sint Vaast te Atrecht (3 december 1592). Zijn opvolger, Aartshertog Ernst van Oostenrijk, overleed al kort nadien in 1595 en slechts op 6 mei 1598 bij het overlijden van Filips II van Spanje bekomen diens dochter Isabella en zijn neef Aartshertog Albrecht, zoon van Maximiliaan II van Oostenrijk, wier huwelijk aanstaande was, de Nederlanden als een af-zonderlijke staat.

Deze gift gebeurde onder zekere voorwaarden, o.m. dat de Nederlanden bij gebrek aan descendenten (kinderen) opnieuw bij de Spaanse kroon zouden komen, en meer nog dat de Noordelijke Staten opnieuw bij de Zuidelijke zouden gevoegd worden.

Filips III volgde intussen zijn vader op.

In 1604 veroverde Ambrosio Spinola, bevelhebber van de Spaanse troepen, de stad Oostende.

Hierdoor werd opnieuw een uitweg gemaakt naar zee, die sinds 1585 verloren was gegaan.

Het *'Twaalfjarig bestand'* (1609-1621), gesloten tussen het reformistische Noorden en het Spaanse Zuiden, bracht een korte adempauze in de zo aan oorlog rijk zijnde Nederlanden. Het einde van die toestand viel bijna samen met de dood van Filips III van Spanje en van Aartshertog Albrecht in 1621.

In 1627, wanneer onze gewesten opnieuw onder Spaans regime en onder het gezag van Filips IV waren gekomen, en wanneer na verspaansing van de regering in ons land de strijd tussen Noord en Zuid opnieuw ontvlamd was, kwam een stormvloed in het Noorden de miserie nog vergroten.

In dit jaar zou volgens Torfs³⁹, Zandvliet door een hoge vloed geteisterd zijn. Hij citeert nl. het volgende:

'... een dergelijke ramp, schoon zo uitgebreid niet, bedreigde Santvliet in 1627, als wanneer aldaer over de honderd dorpe-lingen door een opwater werden verrast en ellendig vermoord.'

In een *'Cort verhael ende perfecte afbeeldinghe der ghelegentheydt van Santvliet mitsgaders het Fort op Hoogerwerf ende de nieu gemaecte Schansen daer omtrent'* van Claes Jan Visscher (1628)⁴⁰ vindt men hierover:

'vermits het Landt achter Zantvliet laghe Waterighe ende onghebruyckelycke Weyden zijn / die door het groot onweder ende hooge watervloet omtrent den 9 December 1627 zijn onder ghelooopen / welke vlooden mede hebben tenmeestendeele afghespoelt het fort aent Stoofgat / eenighe Spangiaerden verdroncken, het Fort op Hoogherwerf als mede aende Blaugaeren Dyck groote schade ghedaen / oock den Dyck oft wech na Berendrecht ende Stabroeck gheheel onbequaem ghemaect...'

Een kaart uit de atlas van Guiljelmus Blaeuw dd. 1635 getiteld: *'Tabula Castelli ad Sandflitam qua simul innundati agri, alluviones fossae alvei quae Bergas ad Zomam et Antverpium interjacent'*, maar de toestand voor 1632 weergevend, toont ons de situatie rond dit tijdstip.

Alle polders van Antwerpen tot de Kauwensteinse dijk staan droog. Noordwaarts hiervan zijn ze allen geïnundeerd (figuur 5).

1.6 De dijkdoorbraak van 1632

Na het herstel van de dijken van de polders van Oorderen, Wilmarsdonk en Oosterweel, zouden deze door nieuwe oorlogsgebeurtenissen weer erg te lijden hebben.

In 1632, terwijl Frederik Hendrik, Prins van Oranje, zich meester maakte van verschillende plaatsen aan de Maas, kwam Willem van Nassau met zijn leger naar Antwerpen afgezakt. Bij een zware aanval op de Kauwensteinse dijk slaagde hij erin deze te overmeesteren en maakte van die gelegenheid gebruik om de dijk door te steken waardoor de polders van Oorderen, Oordam, Wilmarsdonk en Oosterweel opnieuw onder water liepen.

39 Torfs, K.L., *Historische schets der watervloeden in België en Holland - 1850*, pag. 45.

40 Ondertekst bij kaart *'Pas-Caert van de ghelegentheydt vande Schans te Santvliet, vertoonende de verdroncken overwaterde landen, nieuw aengewasse gorsingen, en de kreeken oft killen in en door de selve tusschê Bergen op Zoom en Antwerpen. Van nieuws verbeterd door Claes Jansz. Visscher 1628. (S.A.A. nr 64B/6).*

figuur 6



In de 'Corte Deductie nopende het gepasseerde omtrent de Polders van Austruweel, Lillo ende Oorderen, 't sedert den jaere 1585'⁴¹ vinden wij hierover:

'Soo heeft den Heere Prince van Oragnien vermeestert ende doorghesteken den Cauwenstijnschen Dijck met dien van Austruweel, Oorderen ende Wilmersdonck.

Ende de Zee-wateren hebben weder ghevloeyt door de voorghemelde Dorpen tot aen de Vesten der Stadt Antwerpen.'

Joan Blaeu van zijn kant zegt in 1664⁴²:

'... In 't jaer 1632 heeft Graef Willem van Nassau de Kruysen St.-Jacobsschansen veroveret, en den Cauwesteynschen dijck door gesteken, waer mede Austruweel, Wilmersdonck en Orderen onder het water staen, welck tot aen de muren van de stad Antwerpen vloeyt...'

Een drukwerk van 1738 'Reflexien voor de Geïnteresseerde der Polders van Lillo cum annexis tot bewijs dat hun versoek om eene voordere Prolongatie van Octroy, bestaat in eene Rechtmatigheyt ende justitie distributief'⁴³ neemt deze inundatie als voorbeeld om de behoeftige polders op het niet denkbeeldig gevaar te wijzen voor een gelijkaardige situatie in de toekomst.

'... Geconsidereert dat de achter-gelegene Polders, daer zij het Frontier ende Bolwerk van zijn, niet in staet en zijn, de onkosten te kunnen dragen om hun voor inundatie ofte doorbraecke te bevrijden.

Vervolgens de Zee-waeteren souden komen tot aen ende voorbij de Stadt Antwerpen gelyck die in den Jaere 1632, geweest hebben, wanneer den Dyck aen de Cruysschans was doorgesteken ten tijde als de Polder der Supplianten noch met de Zee-waeteren gemeyn lagh.'

Een kaart van Abraham Verhoeven (figuur 6) getiteld: 'Afbeeldinghe van Santvliet, noch hoe den vijandt is ghecommen voor de Cruysschansse ende is te Lande ghesedt in Brabandt teghen over de Perle Schanse, heeft het Melckhuys in ghenomen ende hem daer beschanst - den 7 junii 1632', geeft een beeld weer vóór de nieuwe overstroming. De polders van Oorderen en Wilmarsdonk staan nog droog.

Een ander kaartje van een onbekende auteur, waarschijnlijk getekend tussen 1621 en 1632 (figuur 7) vermeldt dezelfde situatie. De polders ten noorden van de Kauwensteinse dijk zijn nog drijvend, deze ten zuiden staan droog.

Daartegenover zien wij op de kaart van Verbist (figuur 8) getiteld 'Nieuwe Caert vande ghelegentheit vande Oost en Wester Schelde, vertoonende ock de verdroncken overwaterde Lande nieu aengewassen Schoren en de Kreeke oft killen en door de selve tussche Bergen en Antwerpen, soo het nu is, 1638', het nieuw geschapen overstromingsgebied zich uitstrekkend vanaf de Kauwensteinse dijk tot aan de grens van Antwerpen, ten oosten begrensd door een grillige lijn lopend vanaf Stabroek over Hoevenen, Ekeren tot Merksem.

Joan Jansonius (figuur 9) zal in 1653 met zijn kaart 'Tabula Castelli ad Sandflitam, qua simul inundati agri, alluviones, fossae, alvei, quae Bergas ad Zomam et Antverpiam interjacent', een zelfde toestand aantonen.

1.7 De stormvloed van 1682

Na het sluiten van het verdrag van Munster in 1648, dat een einde gesteld had aan de 30-jarige godsdienstoorlog en aan de 80-jarige oorlog tussen Noord en Zuid, waardoor de jure, de republiek der Verenigde Nederlanden door Spanje werd erkend, was de strijd geenszins gestreden.

41 ..., Corte Deductie nopende het gepasseerde omtrent de Polders van Austruweel, Lillo ende Oorderen, 't sedert den Jaere 1585, tot nu toe, ende hoe die hebben ghestaen onder het bestier van sijne Majesteyt ter exclusie van de Heeren Staeten van Brabant.

R.A.A. Archief Polders van Muisbroek en Ettenhoven nr 7.

42 Blaeu, Joan, Derde Stuck der Aerdrycksbeschrijving, welck vervat de Nederlanden. 1664 -pag. 14.

43 ..., Reflexien voor de Geïnteresseerde der Polders van Lillo cum annexis tot bewijs dat hun versoek om eene Prolongatie van Octroy, bestaat in eene Rechtmatigheyt ende Justitie distributief. (1738). Rijksarchief Antwerpen. Archief van de Polder C.A. nr 1212.

De Noordelijke Nederlanden kwamen er zegevierend uit te voorschijn, maar de Zuidelijke Nederlanden waren het kind van de rekening geworden. Belangrijke gebieds-afstanden en het gesloten blijven van de Schelde waren werkelijk geen winstpunten.

Door allerlei politieke intriges kon Frankrijk een aanzienlijke gebiedsuitbreiding bekomen en zelfs aanspraak maken op een deel van de Spaanse erfenislanden. Hun eisen kracht bijzettend vielen zij met een aanzienlijk leger ons land binnen en overrompelden vele Vlaamse steden. Dit was het begin van de Frans-Hollandse oorlog.

Toen het oorlogstoneel een Europees aspect begon te krijgen, kwam einde januari 1682 een hevige storm met erge noordwestenwinden de oevers van de Schelde nogmaals teisteren.

De dijken bij Kallo begaven en langs de rechteroever liep het laag gelegen gedeelte van de stad Antwerpen onder water.

Uit de beschrijving van deze vloed door Oudenhoven, aangehaald door Tobias Gutberleth, nemen wij het volgende over:

*'Bij Antwerpen braken de nieuwe en oude Doel, Callo, Melze, Melispolder, Kruidbeke, Basel, Hoboock, Rijsbroek, Boom en Niel in, waer door veel menschen verdroncken, en tot Antwerpen quamen aendrijven... Tot Antwerpen liep het water mede in de L. Vrouwe Kercke, en deed veel Sa rcken 4 à 5 voet diep instorten.'*⁴⁴

Dan braken de dijken van de polders van Oosterweel en Oorderen op verschillende plaatsen door om vervolgens met kracht door de bressen in de dijken, die reeds in 1632 verwekt waren en via kreken en geulen, verder het land in te dringen.

'Lesdits Diques s'estant conservées avecq de frais excessifs contre les eaux de la mer jusques à ce que le vingtsixième de Janvier dernier par une tempeste effroyable la Digue d'Oorderen auroit esté rompue et percée en plusieurs endroits et celle d'Austruweel auroit esté tellement abattue qu'une grande partie d'icelle auroit esté rompue...' (Octrooi van 27 maart 1682)⁴⁵.

Buiten Kummer⁴⁶ die hogeraangehaalde feiten uitvoerig beschrijft zegt Ermerins⁴⁷ hierover het volgende

'De geweldige storm en hooge vloed die den 26 January 1682 zoo veel rampen aan Holland, Zeeland, Vlaanderen en Brabant toebragt, deed hier ook de dijken der Lilloosche Polders, benevens die van Oorderen, Ettenhoven, Muysbroeck, Eeckeren en Wilmersdonk bezwijken.'

De 'Corte Deductie'⁴⁸ vermeldt:

'Soo is daer van het eerste effect gheweest anno 1682 als wanneer die eerste Octroyen vanden Polder van Austruweel, ende Lillo noch waeren loopende. Den Polder van Lillo is doorgelopen in diverse plaatsen. Die van Austruweel overgelopen op verscheide canten, ende de Dijkeken ghestelt in eenen miserabelen staet.'

44 Gutberleth, Tobias R.G. naar Simon Abbes Gabbema, *Nederlandse watervloeden of nauwkeurige beschrijvinge van alle watervloeden voorgevallen in Holland, Zeeland, Flaanderen, Brabant, Utrecht, Gelderland, Friesland, Overijssel, Groningerland en de naaburige landen*. Gouda 1703 - pag. 343.

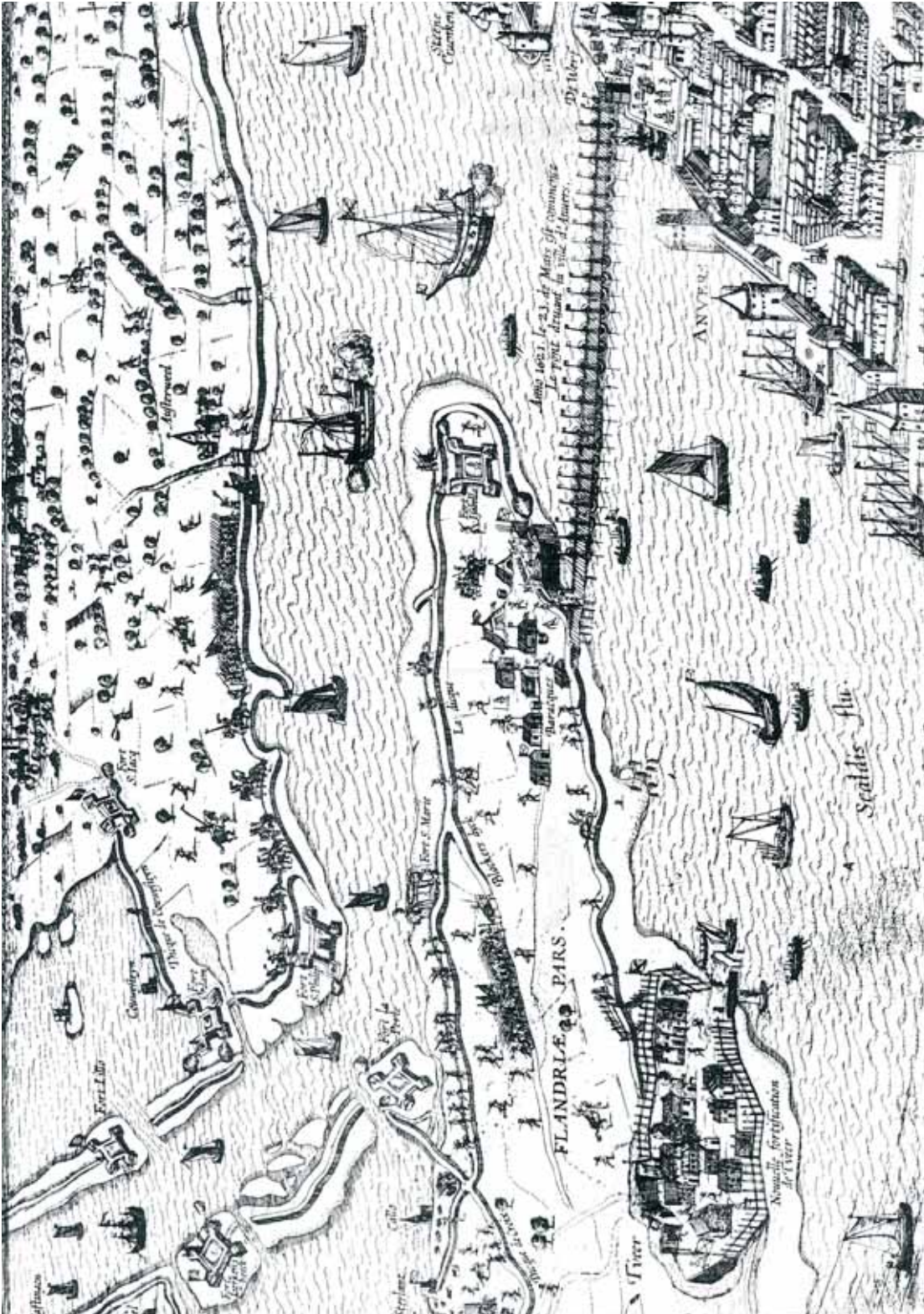
45 Octroy du 27 de Mars 1682. Corte deductie bijlage VIII. R.A.A. Archief Polders van Muisbroek en Ettenhoven nr 7.

46 Kummer, *Polders du Bas-Escaut en Belgique*. *Annales des Travaux Publics - 1844-T. II* - pp. 43-49.

47 Ermerins, Jacobus, *Eerste stichting en lotgevallen van sommige plaatsen ten Oosten en Westen der Schelde gelegen*. *Nieuwe verhandelingen van het Zeeuwse Genootschap der Wetenschappen, deel 5 - 1835 - pp. 18-19.*

48 ..., *Corte Deductie nopende het gepasseerde omtrent de Polders van Austruweel, Lillo ende Oorderen, 't sedert den Jaere 1585, tot nu toe, ende hoe die hebben ghestaen onder het bestier van sijne Majesteyt ter exclusie van de Heeren Staeten van Brabant*, pag. 5. R.A.A. Archief Polders van Muisbroek en Ettenhoven nr 7.

figuur 7



figuur 8



De in die tijd verschijnende *'loopende nieuwe maren tot Utrecht gedrukt'* geeft volgende versie:

*'Van Antwerpen heeft men adwijs, dat de Wateren soo hoogh geresen zijn, datse omtrent 9 a 10 voet boven de Werven hebben gestaen, soo dat alle Dijeken, Dammen en Polders, van wat naem die zijn, onder zijn geloopen, en Menschen en Vee in grootte meenighte verdroncken; de Contrescharpen van Lillo waren al wech gespoelt, en de Stadt vol waters; de Wallen begonden al te vallen, en d'arme menschen noch overgebleven, onthielden haer op de Daecken van de Huysen, in vrese om door de minste Vloet geinondeert te worden, staende alle het land tot 't hooge toe onder.'*⁴⁹

Het zou tot na de vrede van Utrecht duren eer de Antwerpse Noorderpolders al deze waterellende te boven kwamen.

Bij dit verdrag, gesloten op 13 april 1713, werd Lodewijk XIV verplicht al het veroverde grondgebied te ontruimen.

De Zuidelijke Nederlanden werden toegewezen aan Karel VI, terwijl de Nederlandse Republiek als veiligheidsbarrière tegen Frankrijk in sommige steden en vestingen een garnizoen mocht legeren.

De Schelde bleef nochtans gesloten.

Het Spaanse, het Engels-Bataafse en het Franse stelsel hadden afgedaan. Het Oostenrijks-Habsburgs bewind kon de heropbouw aanvatten.

⁴⁹ Gutberleth, Tobias R.G. naar Simon Abbes Gabbema, *Nederlandse watervloeden of nauwkeurige beschrijvinge van alle watervloeden voorgevallen in Holland, Zeeland, Vlaanderen, Brabant, Utrecht, Gelderland, Friesland, Overijssel, Groningerland en de naabuirige landen. Gouda 1703 - pp.346-347.*

2 herindijkingen

2.1 Na de hoge vloed van de 16de eeuw

Over de herindijkingswerken na de natuurlijke overstromingen van 1530 - 1532 - 1551 en 1570 zijn weinig exacte gegevens beschikbaar. Wanneer juist de herstellingen plaats vonden en de werken beëindigd werden is niet met zekerheid te bepalen.

Handelend over de storm van 5 november 1530, spreekt Kummer wel van een autorisatie toegestaan door Keizer Karel op 23 mei 1531 tot herindijking⁵⁰, maar deze houdt verband met de polder van Saaftinge en niet met de polders langs de rechteroever van de Schelde gelegen.

Deze autorisatie zou slaan op het *'placcaet'* dd. 23 mei 1531 *'inhoudende diversche poincten ende articlen aengaende de bedijckene ende recouvrerende van den polders ende andere gronden van erfven bij den hooghen vloedt verdroncken ende gheinundeerd'*, gedecreteerd voor de polders in Vlaanderen.

Een gelijkaardig geval hebben wij voor de vloed van 1551. Aangezien hier een voorbehoud dient gemaakt te worden zowel voor de juiste datum van het gebeuren, als voor de plaats van de feiten zelf, is het begrijpelijk dat, wat de herindijking van het overstroomde gebied aangaat, er weinig positiefs te vinden valt.

Kummer zegt zelf, handelend over de Borgerweertpolder liggend in de Scheldebocht op de linkeroever:

*'nous ignorons l'époque du réendiguement de ces polders.'*⁵¹

De doorbraken van de dijken bij Kallo en de overstromingen van de Oosterweelse-, Wilmarsdonkse- en Oorderse polders in het jaar 1570 tengevolge van de Allerheiligenvloed, gaan evenmin gepaard met gegevens van dichting van bressen of ander herstel.

2.2 Na de kunstmatige inundaties

Het onoverzichtelijke overstromingsgebied, vanaf de Nederlandse grens tot de wallen van Antwerpen, veroorzaakt door het openzetten van de sluizen en het doorsteken van de dijken, was een bron van zorg voor de inwoners van deze streken.

Na de inname van Antwerpen door Alexander Farnèse richtten de ingezetenen van de geïnundeerde polders vanaf Antwerpen tot aan de Kauwensteinse dijk een verzoekschrift aan de magistraat van Antwerpen tot herindijking.

De Kauwensteinse dijk die na de aanvallen van de Hollanders op 7 en 16 mei 1585 op drie plaatsen doorgestoken werd, was ondertussen hersteld en vormde een soort waterweg doorheen het overstroomde gebied, gelijktijdig de polders van Zandvliet, Berendrecht en Lillo afzonderend van deze van Oordam, Oorderen, Wilmarsdonk en Oosterweel.

50 Kummer, *Polders du Bas-Escaut en Belgique. Annales des Travaux Publics - 1844 - T. II - pag. 21.*

51 Kummer, *Polders du Bas-Escaut en Belgique. Annales des Travaux Publics - 1844 - T. II - pag. 21.*

Een inzakking die zich voordeed op de plaats van de doorbraken in de Oosterweelse dijk en de vrees dat de drie bestaande bressen zich tot één grote opening zouden uitbreiden, was de oorzaak van het: *'Octroy donné par le Roy nostre Seigneur pour restouper les trous faits aux dicques d'Austruele et autres marescages et terres circonvoisines ult. January 1587'*⁵², gegeven door Filips II op aanraden van de hertog van Parma, en na het opgestelde rapport van Frederik de Granvelle en Gregorio del Plano, superintendent en algemeen dijkgraaf van de dijkages van Brabant en Vlaanderen. De angst voor het hierdoor ontstaan van een eventuele loopwijziging van de Schelde was zelfs zo groot dat het Octrooi hiervan melding maakt:

'... il faisoit grandement a craindre que la Riviere d'escault pourroit perdre son Cours accoustume et se Divertir aillieurs au préjudice irréparable de nous, de nostre dicte Ville d'Anvers et de tout le Pays de Brabant, de tant que par icelle diversion se perdrait la navigation et consécutivement aussi la Meilleure partie du traficque de la dicte Ville a la Ruine et désolation evidente d'Icelle, et de toutes les villes circonvoisines, qui se servent du benefice et commodité de la dicte Rivière.'

In vroeger reeds aangehaalde *'Corte Deductie'*⁵³ dd. 1709 lezen wij:

'Siende den selven Hertoch dat de Riviere de Schelde groot perijckel liep van te veranderen van Cours, ende soeckende te conserveren den Cauwenstijnschen Dyck. Heeft alles ghedaen het ghene moghelijk was, om de Riviere te conserveren in haeren ouden cours, ende daer beneffens den voorschreven Dijk.'

Waer op gemaect waeren eenighe Forten tot aen de Cruysschance, die toen ter tijdt was aen sijne Majesteyt.

Den selven Hertoch heeft daer toe ghecontribueert eenige hondert duysent Guldens, ende de Ghelande hebben mede ghedijckt onder een Octroy van vollen vrijdom van alle Landts lasten, soo Reel als Personeel voor den tijdt van seven als doen toecomende Jaeren...'

De herindijkingswerken zijn dus heel waarschijnlijk dit zelfde jaar nog begonnen, en zouden volgens de verdere tekst dit zelfde jaar nog beëindigd zijn:

'Oversulcx is den Dyck ghestelt in staet anno 1587, van Antwerpen voorbij Austruweel, Oorderen ende Wilmersdonck tot aen de Cruys-schance. Desen dyck heeft alsoo blijven staen tot den Jaere 1632.'

Nochtans werd in het jaar 1592 een nieuw octrooi vergund door Filips II nl. het *'Octroy ons ghenadich Heeren des Coninckx verleent op 't faict ende directie vander Dijkkagie van Austruweele ende andere bij liggende gheinondeerde Polders, mitsgaders den Couwensteijnschen Dijk ende 't ghene daer van dependeert den een en twintighste Mei 1592.'*⁵⁴

Het verlengde dit van 1587 met 7 jaar en bepaalde ondermeer dat de bevoeide landen vrij en ontlast zouden zijn en blijven van allerhande taksen, belastingen en andere oorlogslasten of dergelijke. De inleiding ervan geeft ons echter het vermoeden dat de drooglegging van de betrokken polders slechts plaats had in het jaar van het verschijnen van dit octrooi. Sprekend over het uitgebrachte advies ondermeer van Gregorio del Plano vermeldt het:

'... ende geleth op alle 't gene diesser gepasseert ende genegocieerd is geweest op 't feyt vande Reparatie vande Dijkkagie der supplianten, ende besonder vanden Dijk van Couwesteyn, den welcken van noode is bij Provisie ende met advys vanden voorsz.: superintendent onderhouden te

52 *Extrait d'Octroy donné par le Roy nostre Seigneur pour restouper les trous faits aux Dicques d'Austruele & autres marescages & terres circonvoisines ult. January 1587. (Corte deductie nopende... zie 37). Rijksarchief-Antwerpen. Archief Polder van Muisbroek en Ettenhoven, n° 7.*

53 *..., Corte Deductie nopende het gepasseerde omtrent de Polders van Austruweel, Lillo ende Oorderen, 't sedert den Jaere 1585, tot nu toe, ende hoe die hebben ghestaen onder het bestier van sijne Majesteyt ter exclusie van de Heren Staeten van Brabant, pp. 1-2. R.A.A. Archief Polders van Muisbroek en Ettenhoven nr 7*

54 *Extract uyt het Octroy ons ghenadich Heeren des Coninckx verleent op 't faict ende directie vander Dijkkagie van Austruweele ende andere by-liggende gheinondeerde Polders, mitsgaders den Couwensteijnschen Dijk ende 't ghene daer van dependeert den een en twintighste Mey 1592. (Corte Deductie: zie 37). R.A.A. Archief Polders van Muisbroek en Ettenhoven nr 7.*

worden bij de ghe-erffde vanden Landen die door 't maecken van dien ghepreserveert zijn...'

Nog bewaarde rekeningen voor levering van materialen en voor het werk aan de Kauwensteinse dijk lopend over de periode 1587-1591 bevestigen dat de herindijking eind 1591 als definitief mag beschouwd worden⁵⁵.

Een ander octrooi van 5 februari 1601⁵⁶ uitgaande van de Aartshertogen Albrecht en Isabella, liet toe dat de taksen op het bier verhoogd mochten worden indien zij besteed werden voor het onderhoud van de 'dijkage'. Uit dit octrooi blijkt duidelijk dat de polders op die datum zich opnieuw in een normale staat bevonden. Telkens wordt het woord 'bevrijd' gebruikt:

'wij hebben ontfanghen de ootmoedighe Supplicatie van de Ghecommitteerde totter Dijkage van Austerweel, Wilmersdonck, Oorderen ende andere byligghende plaatsen met den Cauwestijnschen Dijk bevrijdt...'

Hieruit kan men afleiden dat negen jaar na de herindijking, de betrokken poldergemeenschap nog steeds gebukt liep onder de financiële lasten, enerzijds te wijten aan de talrijke uitgaven die ze zich voor de indijkingwerken getroost hadden, en anderzijds wegens de mindere opbrengst van hun gronden door een niet volledige cultivering.

Voor wat het dichten van de Scheldedijk aangaat vinden wij nochtans een juiste datum terug in een nog bewaarde rekening van wijlen Merten Meermans, penningmeester van de herindijking van Oosterweel e.a. bijliggende 'bevloiede' landen, nl. gesloten 19 december 1591⁵⁷.

Deze toestand bleef bestaan tot in 1632 wanneer graaf Willem bij een aanval op de Kauwensteinse dijk deze op verschillende plaatsen wist door te steken, waardoor de

polders van Oordam, Oorderen, Wilmarsdonk en Oosterweel opnieuw inundeerden .

Bij octrooi van 2 maart 1638⁵⁸ werd toelating gegeven door de kardinaal-infant Ferdinand, gouverneur van de Spaanse Nederlanden tot oprichting van de Ferdinandusdijk. Deze binnendijk lopend van de Schelde tot het hoger gelegen Merksem, beschermde Antwerpen tegen het water afkomstig van de noordelijk gelegen blank staande polders en was tevens een strategisch verweermiddel tegen de Hollandse aanvallen.

Het 'Octroy bij den Coninck, ghegunt ende gheoctroyeert aende gheinundeerde Polders van Austruweel, Wilmersdonck, Oorderen, Eeckeren, Mercxem ende Steen-borgher-Weert op den 20 Februarij 1649'⁵⁹, verleende aan de inwoners van deze polders de toelating tot herindijking, dit zoals het octrooi zegt omdat sinds 1632 deze polders geïnunderd waren, de oude dijken ondertussen waren afgespoeld en sommige plaatsen door de grote diepte van de grondgaten onbedijkbaar waren gebleven:

'... maer hadden oock daer uyt de Staeten vande gheunieerde Provinciën, occasie ghenomen om in 't jaer daer naer duysent Sesse hondert twee-en-dertich, den Couwensteijnschen Dijck ende den Schelde Dijck door te steken, ende de voorschreve Polders te doen verdrincken, 't sedert welcken tijdt de selve tot nu toe waren verdroncken ghebleven; ondertusschen de oude Dijeken alomme afghe-spoelt, ende gheheelijck bedorven, midts gaeders een groot deel vande Landen tot noch toe onbedijck baer ghemaect, midts de groote Diepte vande Grond-gaten, soo ghesteken oock als ghevallen inde voorschreven Dijeken...'

Een reden te meer om tot herindijking te besluiten was het in het gedrang komen van de bevaarbaarheid van de Schelde. Uit een onderzoek was namelijk gebleken dat

55 Prims, Floris, Polderstudiën. Antwerpiensia 1950. pp. 87 e.v. Uitg. De Vlijt, Antwerpen 1951.

56 Extract uyt het Octroy van 5 Feb. 1601 verleent door Albert ende Isabel Clara Eugenia Infante van Spaengnien, bij der gratiën Godts Erts-Hertogen van Oostenrijck. (Corte deductie... zie 37). R.A.A. Archief Polders van Muisbroek en Ettenhoven nr. 7.

57 Rekening van Merten Meermans. Rijksarchief Antwerpen. Polder van Austruweel en omliggende, n° 19.

58 Kummer, Polders du Bas-Escaut en Belgique. Annales des Travaux Publics - 1844 - T. II - pag. 44.

59 Octroy bij den Coninck ghegunt ende gheoctroyeert aende gheinundeerde Polders van Austruweel, Wilmersdonck, Oorderen, Eeckeren, Mercxem ende Steenborgherweert, opden 20 February 1649. Algemeen Rijksarchief.

door de inundatie, grote zandbanken in de Schelde waren ontstaan en dit vooral in de nabijheid van het fort De Parel:

'... dat met de voorschreven her-dijckinge sekerlyck ghecontinueert ende verbetert soude worden den cours vande Reviere de Schelde, den welcken andersints in veele plaetsen soude beleth, ja elders ghediverteert, ende de voorschreve Riviere innavigabel ghemaectt worden, ghelyck by experentie alreede hadde begost te blijcken, met sekere groote Stant-plaete, die inde selve Riviere ontrent het Fort de Peerle, sedert eenighe jaeren herwaerts door inundatie der voorschreve Polders, was ghefallen, ende de welcke gheschapen soude wesen; metter tijdt de gheheele breedte, vande Reviere te occuperen, soo wanneer de voorschreve Polders, niet ghedijckt ende den tocht van 't waeter, daer uyt ghehouden, ende inde Schelde ghebrocht en wierde.'

Ongetwijfeld lag het octrooi van 1649 aan de basis van de aanleg van de binnendijk transversaal lopend vanaf de Scheldedijk ter hoogte van het fort St.-Filip over Wilmarsdonk naar de hoogte van Ekeren (Wilmarsdonkse en Ekerse dijk).

Volgens een kaart van Carolus Allard (einde 17de eeuw) getiteld: *'S.R.I. Antverpiae Marchonatus et Dominium Mechliniae cum orientioribus Flandriae et Brabantiae hisce consequentibus Terminis'* was de bouw ervan hetzelfde jaar voltrokken.

De polders benoorden de Kauwensteinse dijk waren sinds 1584 geïnundeerd en bij de stormvloed in december 1627 erg gehavend.

Na een eerste octrooi in 1614 dat door de vijandelijkheden niet uitgevoerd werd, verkregen de 'gelanden' op 13 mei 1650 bij het 'Octroy voor de Polders van Lillo, Staebroeck, Santvliet ende Beirendrecht'⁶⁰ de toelating

tot herindijking mits de verplichting de herstelde dijken goed te onderhouden.

Intussen was de Wilmarsdonkse dijk op twee plaatsen opnieuw doorgebroken waardoor de polder van Oosterweel opnieuw blank kwam staan. Nochtans volgens een *'Ampliation d'Octroy pour la Dicquage d'Austruweel et aultres Poldres enclavées du Xiiij juillet 1651'*⁶¹ waarin schikkingen getroffen werden voor het onderhoud der herstelde dijken, kan men enigszins afleiden dat het werk rond dit tijdstip beëindigd of alleszins ver gevorderd was.

De *'Corte Deductie nopende het gepasseerde omtrent de Polders van Austruweel, Lillo ende Oorderen 't sedert den Jaere 1585'* steunt deze bewering met de aanhaling:

'De Polderlanden van Austruweel ende Wilmersdonck sijnde gheinundeert geweest van 1632 tot den Jaere 1651' en verder *'Ende die van Lillo t'sedert 1580 tot 1651...'* en nog *'DenDyck van Lillo is geluckelijck voltrocken met seer groote oncosten, Den Dyck van Austruweel oock voltrocken sijnde naer excessive oncosten...'*⁶²

Meer zekerheid geeft ons het feit dat het werkvolk en de vletters die de dijken hersteld hadden tussen 15 en 30 december 1651 afgedankt werden⁶³. Verder vermelden kaart- en landboeken van 1679 deze datum als beëindiging van het herindijkingswerk⁶⁴.

Ten slotte nemen de *'Reflexions pour les Adhérités et Intéressez des Poldres de Lillo, Staebroeck, Santvliet et Beirendrecht au sujet de la prolongation de leurs primitifs Octrois'*⁶⁵ alle twijfel weg:

'... Il conste aussi que les Poldres des Suppliants ayant esté redicquéz en l'an 1651, après 67 années d'Inondation

60 Octroy voor de Polders van Lillo, Staebroeck, Santvliet ende Beirendrecht. De dato 13 May 1650. Algemeen Rijksarchief.

61 Ampliation d'Octroy pour le Dicquage d'Austruweel & aultres Poldres enclavées du Xiiij, Juillet 1651. Algemeen Rijksarchief.

62, Corte Deductie nopende het gepasseerde omtrent de Polders van Austruweel, Lillo ende Oorderen, 't sedert den Jaere 1585, tot nu toe, ende hoe die hebben ghestaen onder het bestier van sijne Majesteyt ter exclusie van de Heeren Staeten van Brabant. R.A.A. Archief Polders van Muisbroek en Ettenhoven nr. 7.

63 Prims, Floris, Antwerpiensia 1950. pag. 172. Uitg. De Vlijt, Antwerpen 1951.

64 Kaart of landboek - polder van Oosterweel en Wilmersdonck. Rijksarchief Antwerpen nr. 128/7 - 128/8.

65 Réflexions pour les Adhérités et Intéressez des Poldres de Lillo, Staebroeck, Santvliet et Beirendrecht au sujet de la Prolongation de leurs primitifs Octrois. (1718). Rijksarchief Antwerpen. Archief Polder C.A. nr 1211.

sa Majesté fut également servic de la favoriser d'un ample Octroy...'

En verder:

'... Faisant reflexion que des Poldres des Suppliants furent inondez depuis l'An 1584 jusqu'en l'An 1651...'

Na dit laatste octrooi mag aangenomen worden dat de toestand van de polders in zekere mate gestabiliseerd was.

De herindijkingswerken werden uitgevoerd vanaf de stad Antwerpen tot aan het fort St.-Filips en ongeveer vandaar over Wilmarsdonk tot aan Ekeren (Wilmarsdonkse en Ekerse dijk), verder van Stabroek tot aan de Kruisschans ('s Hertogen- of Kauwensteinse dijk) en vandaar langs Lillo en fort Frederik Hendrik, om aan te sluiten met de Noordlandpolder ten noorden van Berendrecht en Zandvliet.

Nochtans valt op te merken dat enerzijds een bewaard gebleven autorisatie van 11 november 1661, nl. de *'toestemming van de Raad van State van de Verenigde Nederlanden aan de verdrongen landen van Hoevenen, Oorderen en Wilmarsdonk om met hun dijkage te mogen voortgaan'*⁶⁶, en anderzijds de aanstelling op 20 maart 1662 van ir. David Bollaert door dezelfde Raad om toezicht uit te oefenen op de herdijking van de polders van Oosterweel, Wilmarsdonk, Ekeren en Hoevenen⁶⁷, op een niet volledige herindijking wijzen.

Wegens de soms moeilijk te omschrijven configuratie en jurisdictie van bepaalde polders is het in feite niet uit te maken of deze documenten uitsluitend de polders van Oorderen en Oordam betreffen die drijvend bleven, ofwel andere aanliggende polders.

Alleszins duidt een kaart van P. Verbist naar metingen van Cornelis Henselmans en Bollaert dd. 1661 (figuur 12) duidelijk aan dat naast de polder van Oorderen eveneens een gedeelte van de polders van Ettenhoven en Muisbroek, waar de inundatie zich tot de achterliggende hogere gronden uitstreckte, nog drijvend was.

De droogmaking zou in het jaar daarop, nl. in 1662 gebeurd zijn.

De *'Corte Deductie'* zegt in verband met de polder van Oorderen:

'... Den selven is inghedijckt anno 1662, niet in 't gheheel, maer ten deele...'

Hiermede werden ongetwijfeld de polders van Muisbroek en Ettenhoven bedoeld omdat verder gezegd wordt:

*'Het grootste deel van Oorderen bleeff open ende bedeckt van de Zeewateren' en 'Het meeste paert van Oorderen 't sedert de inbreucke vanden Jaere 1632 noch zijnde gebleven ghemeyn met de Zee-wateren.'*⁶⁸

2.3 Na de stormvloed van 1682

Na de stormvloed van 26 januari 1682⁶⁹ die de dijken van Oorderen en Oosterweel deed doorbreken en gedeeltelijk deze polders en die van Ettenhoven, Muisbroek, Wilmarsdonk en Ekeren teisterde, werd op 27 maart 1682 een nieuw octrooi verleend.

Het verlengde de octrooien van 1649 en 1651, respectievelijk voor de polders van Oosterweel, Ekeren, Wilmarsdonk, Merkssem en Steenborgerweert voor een termijn van 8 jaar, en voor de polder van Oorderen met 12 jaar.

66 *Toestemming van de Raad van State van de Verenigde Nederlanden aan de verdrongen Landen van Hoevenen, Oorderen en Wilmarsdonk om met hun dykage te mogen voortgaan (11 november 1661). Rijksarchief Antwerpen. Archief van de Polders van Muisbroek en Ettenhoven nr 28).*

67 *Aanstelling van ir. David Bollaert door de Raad van State van de Verenigde Nederlanden om toezicht uit te oefenen op de herdijking van de dykage van Oosterweel, Wilmarsdonk, Ekeren en Hoevenen dd. 20 maart 1662. Rijksarchief van Antwerpen. Archief van de Polders van Muisbroek en Ettenhoven nr 30.*

68 *..., Corte deductie nopende het gepasseerde omtrent de Polders van Austruweel, Lillo ende Oorderen, 't sedert den Jaere 1585, tot nu toe, ende hoe die hebben ghestaen onder het bestier van sijne Majesteyt ter exclusie van de Heeren Staeten van Brabant. R.A.A. Archief Polders van Muisbroek en Ettenhoven nr 7.*

69 *Extrait d'Octroy du 27 Mars 1682, verleent door 'Charles par la grâce de Dieu Roy de Castille'. (Corte deductie... zie 37).*

Dit octrooi, weer uitgegeven uit angst voor een zekere wijziging in de loop der Schelde, was ook bedoeld als aanmoediging voor het onderhoud van de gronden, wat doet veronderstellen dat de herindijkingen zeer vroegtijdig en waarschijnlijk nog hetzelfde jaar of ten laatste bij het begin van 1683 beëindigd zullen geweest zijn, te meer indien men rekening houdt met de voorrang die men aan dit werk voorbehield:

'... la mesme Digue estant endommagée en divers endroits, les Suppliants employans encor tous leurs devoirs pour la conserver, la quelle ce non obstant seroit en evident peril de succomber à la première tempeste si l'on ne continueroit audit ouvrage de jour & de nuit sans aucun relache, n'espargnans ni travail, ni dépens, mesme dans une saison dans la quelle il est quasi impossible de faire quelque ouvrage solide.'

De polders van Oorderen en Oordam bleven echter drijvend en dit zou nog 40 jaar duren.

Verscheidene octrooien werden nog verlengd o.m. op 7 maart 1683, 17 december 1683, 26 januari 1693, 8 februari 1693, 27 april 1693, 6 mei 1695, 31 januari 1696 en 30 januari 1698⁷⁰, maar het zou nog tot in het begin der 18de eeuw aanslepen eer het *'Octroy ou Permission de Sa Majesté Impériale & Catholique pour le rediquage d'Oorderen, Wilmersdonck & Ordam'*⁷¹ dd. 10 februari 1722 verleend werd. Het was een gevolg op het verzoek ingediend door de geïnteresseerden van de nog overstromde polders, over de onmogelijkheid van indijking wegens de grote diepte van de krekken, veroorzaakt door de permanente grote stroomsnelheid in het Kruisschansgat en de hierdoor veroorzaakte vernietiging van de omliggende dijken:

'... mais comme les terres des Remonstrants seroient restées inondées et leurs vieilles Dignes de tous costéz dépouillées et entièrement gâtées, sans que jusques à present elles

ayent pu estrée refaites ny rediquées a cause de la grande profondeur des Creques, causez par l'écoulement continuel des Eaux au Cruysschansgat, des tous les Poldres d'Austruweel, Oorderen et Eeckeren jusques à leur Rediquage en l'an mille six cents soixante deux, la quelle profondeur seroit tellement augmenté que les dites Dignes seroient entièrement détruites, que d'ailleurs elles couteront aux Remonstrants des sommes tres considérables...'

Voormeld octrooi gaf toelating tot het bouwen van een nieuwe dijk beginnend aan de hoek van de dijk grenzend aan het fort St.-Filip tot aan het Schapegat en van daaruit in rechte lijn tot aan de Kruisschans.

Het werk werd voltooid in een kort tijdsbestek nl. op 31 juli 1722.

Het *'Decreet bij den Keyser ende den Koninck in sijnen souvereynen Raede van Brabant verleent aen de Ingelanden vande nieuwe Dijckagie van Oorderen, Wilmersdonck en Ordam op 2 meert 1723'*⁷², betrekking hebbend op het staven met bewijsmateriaal van het rechtmatig bezit van iedere poldereigenaar, vermeldt duidelijk de korte duurtijd van de herindijking.

Handelend over het octrooi van 1722 citeert het woordelijk:

'Innehoudende, hoe dat wy gedient waeren geweest van aen hun te verleenen Octroy om den voorschreven Polder alnoch gemeyn liggende met de Zee-waeteren, met het alsdan aenstaende saisoen Inne te dycken, ende de voorschreve verdroncke Landen te brengen tot culture...'

Op 31 juli 1722 werd door de *'Generale Vercavelinghe van alle ende jegelijckce de Landen gevallen ende gelegen inden nieuwen Polder ende Dyckagie van Oorderen, Wilmersdonck ende Ordam Inngedyckt ende gesloten op den 31 juli 1722'*⁷³, tot een algemene verkaveling besloten.

70 Verschillende octrooien bewaard bij het Rijksarchief v. Antwerpen, (Archief van de polders van Lillo C.A. en van de polders van Ettenhoven en Muisbroek).

71 *Octroy ou permission de sa Majesté Impériale & Catholique pour le rediquage d'Oorderen, Wilmersdonck et Ordam - 10 februari 1722.* Algemeen Rijksarchief.

72 *Decreet by den Keyser ende den Koninck in sijnen souvereynen Raede van Brabant verleent aende Ingelanden vande nieuwe Dijckagie van Oorderen, Wilmersdonck en Ordam. 2 Meert 1723.* Algemeen Rijksarchief.

73 *Generale Vercavelinghe van alle ende jegelijckce de Landen gevallen ende gelegen inden nieuwen Polder ende Dyckagie van Oorderen, Wilmersdonck ende Ordam innedyckt ende gesloten op den 31 July 1722.* Algemeen Rijksarchief.

Deze akte bepaalt ontegensprekelijk de juiste duurtijd van het onderwaterstaan van de polders van Oorderen en Oordam, daar waar gezegd wordt:

'... Inden eersten alsoo het onmogelijk is geoordeelt, dat de Landen sonder Cavelinge souden kunnen uytgevonden worden, ter oorsaecke dat met de Zeewateren over de 90 Jaeren gemeyn ende geinondeert hebben geweest...'

Deze verkavelingsakte werd gevolgd door het *'Decreet van syne Keyserlycke ende Conincklyke Majesteyt Gheobtineert op de voorenstaende Generale Vercavelinghe den 20 Mey 1723.'*⁷⁴

Op 31 augustus 1724 werd door de *'Smalcavelinghen tus-schen de Respective Ingelanden vanden voorschreven Polder ende Dyckagie van Oorderen, Wilmersdonck ende Ordam, aengegaen ende gevolgt op de Generale Vercavelinghe van allen de landen inde voorschreve Dyckagie gelegen'*⁷⁵ tot de eigenlijke verkaveling overgegaan.

Uit al deze beschouwingen kan volgende tijdstafel opgemaakt worden:

Polder	Inundatieperiode		
Berendrecht	1584 tot 1651		
Ettenhove	1584 tot 1591	1632 tot 1662	1682 tot begin 1683
Ferdinand	1584 tot 1591	1632 tot 1638	1682 tot begin 1683
Lillo	1584 tot 1651		1682 tot begin 1683
Muisbroek	1584 tot 1591	1632 tot 1662	1682 tot begin 1683
Oordam	1585 tot 1591	1632 tot 1772	
Oorderen	1585 tot 1591	1632 tot 1772	
Oosterweel	1584 tot 1591	1632 tot 1651	1682 tot begin 1683
Stabroek	1584 tot 1651		
Wilmarsdonk	1585 tot 1591	1632 tot 1651	1682 tot begin 1683
Zandvliet	1584 tot 1651		

⁷⁴ Decreet van syne Keyserlycke ende Conincklycke Majesteyt gheobtineert op de voorenstaende Generale Vercavelinghe den 20 Mey 1723. Alg. Rijksarchief.

⁷⁵ Smalcavelinghen tussen de Respective Ingelanden vanden voorschreven Polder ende Dyckagie van Oorderen, Wilmersdonck ende Ordam, aengegaen ende gevolgt op de Generale Vercavelinghe van allen de landen inde voorschreve Dyckagie gelegen. Algemeen Rijksarchief.

3 de dijken en het dijkrecht

3.1 De dijken

Algemeen wordt aangenomen dat de oudste dijkwerken ten noorden van Antwerpen, op enkele uitzonderingen na, een aanvang namen in de 10de en 11de eeuw.

Verscheidene historici stellen nochtans deze datum al honderden jaar vroeger.

Een juist beeld weergeven van het eerste dijkstelsel blijkt echter onmogelijk bij gebrek aan authentieke gegevens en bewijsstukken.

In de eerste eeuwen van onze tijdrekening stond men defensief tegenover het water. Het was de periode van de terpenbouw.

Wanneer bij de systematische aangroei van de bevolkingskernen uitgezien werd naar vruchtbare landbouwgronden, vond men die in de lager gelegen, maar voortdurend aan overstromingen blootstaande gebieden.

De enige oplossing om deze gronden in cultuur te brengen bestond in het bedijken van de aanslibbingen die bij de diverse inundaties afgezet werden.

Deze bedijking kwam niet alleen het behoefteproces ten goede, maar betekende tevens een eigen veiligheid tegen de hoge vloed.

Zo ontstonden sporadisch binnendijken, soms slaperdijken genoemd.

Eerst werden deze ver in het binnenland aangelegd. Na nieuwe bedijking van de daartegen aangeslibte schorren verplaatsten zij zich geleidelijk naar de Schelde toe, tot de stroom uiteindelijk volledig afgesloten werd.

De Scheldedijk (waker-, schaar- of banddijk) werd vroeger dikwijls ten onrechte als een zeedijk aanzien.

De Antwerpse Noorderpolders die wij onder verschillende benamingen kennen, danken hier hun oorsprong aan.

Een van de vroegste dijkwerken is de Eyendijk geweest. Hij strekte zich uit van de burcht van Antwerpen tot Deurne, maar diende meer als weg, dan als waterkering.

Zo kreeg men voor de polder, om nagenoeg dezelfde redenen, de Schenkeldijk, die vanaf de monding van de Schijns in boogvorm naar het hoger gelegen Wilmarsdonk liep. Deze echter kon volgens sommigen nog een ander doel gehad hebben, nl. het beschermen van Oosterweel tegen de binnenwateren.

Nog een oude dijk uit de 11de en 12de eeuw daterend was ongetwijfeld de Gemeentedijk lopend vanaf het fort van Blauwgaren naar Zandvliet.

Verder bestonden er nog verschillende binnendijken waarvan de meesten verdwenen bij herstelling, verzwaring of vernieuwing van de Scheldedijken. Het is immers bekend dat velen van deze oude dijken eenmaal hun nut opgebracht, opgeofferd werden om als dijkkaarde te dienen voor nieuwe werken, zodat ze na een tijd geheel of gedeeltelijk verdwenen.

Kunnen vermeld worden:

Als oude dijken:

Eyendijk, Schenkeldijk, Berendrechtse dijk, Oorderse dijk, de Bunderdijk, de Ettenhovense dijk, de Kauwensteinse dijk of 's Hertogendijk, de Gemeentedijk, de Armendijk, de Noordlanddijk, de Zuidhavendijk en de oude 'zeedijk' of Scheldedijk (gedeeltelijk gekend onder de benaming 'Blauwgarendijk')

Als jongere dijken:

De Wilmarsdonkse dijk, de Ekerse dijk, de Zwanendijk, de Ferdinaridusdijk, een tak van de Armendijk, de Stabroekse zomerdijk en de Cirkel- of Kraagdijk rond Lillo.

Uit deze opgesomde reeks dijken verdwenen in de loop der jaren de Ferdinandusdijk, de Schenkeldijk, de Stabroekse zomerdijk, een stuk van de oude Gemeentedijk lopend van Blauwgaren tot aan het Sluisken, en verder nog hier en daar een stuk van de wakerdijk langs de Schelde. Daarbij sloopte men nog belangrijke gedeelten van de Wilmarsdonkse dijk, de Bunderdijk, de Ettenhovense dijk en Kauwensteinse dijk.

Havenuitbreidingswerken en industrialisatieplannen wijzigden de laatste jaren verder het ganse dijkennet en het uitzicht van het polderlandschap.

Ruime gegevens over de redenen die vroeger leidden tot verhoging, verzwaring en zelfs verbouwing der dijken werden met uitzondering voor wat de kunstmatige dijkdoorbraken aangaan, ons spijtig genoeg onthouden.

Weliswaar kan men uit brieven van gecommiteerden of supplianten opmaken dat één van de belangrijkste redenen de angst voor hoge vloed was. Zo bestaat er nog een brief van 1776 gericht aan de Raad van Staten van de Verenigde Nederlanden⁷⁶, met het verzoek tot gelijkmaking van de Scheldedijk omdat weliswaar door de verhoging der contrescarpen van het fort van Lillo in september 1775 de polder van Lillo van overstroming werd bevrijd, maar dat het gevaar voor overstroming door nog bestaande leemten in de dijken bleef bestaan.

Deze supplicatie eindigt met het hernieuwde verzoek om gelijkmaking der contrescarpen en verhoging van de dijken, o.m. van de Kauwensteinse dijk, om *'gevrjwaard te blijven van hoge vloed'*.

In een andere brief van 15 september 1775⁷⁷ vindt men, sprekend over de polder van Lillo, volgende aanhaling:

'... dat de supplianten genoodzaakt zijn de dijk van gemelde polder te verhogen, ten einde daardoor bevrijd te blijven van de overstromingen en instortingen van 't water van de Schelde bij opkomende stormen en hoge vloed.'

Het hoogste waterpeil dat bij deze vloed bereikt werd is evenmin te achterhalen. Slechts aantekeningen zoals: *'Bij deze vloed kwam het water x maal hoger dan bij de vorige'*, worden herhaaldelijk aangetroffen.

Exacte gegevens over de constructie en afmetingen van de oude dijken zijn eveneens schaars.

Wat de bouw van de Scheldedijk aangaat, zijn de oorzaken van het ontbreken van betrouwbare metingen misschien te zoeken in de voortdurende troebelen gedurende de tachtigjarige oorlog of in het herhaald van gezag verwisselen in onze gewesten.

Eveneens is de ligging van de verschillende forten met hun garnizoen aan de Scheldeoevers een mogelijke reden voor het ontbreken van juiste cijfers.

Een kaart van landmeter F. Vanderstraeten uit Antwerpen dd. 1727⁷⁸ zou in die zin kunnen geïnterpreteerd worden. Hij tekent namelijk de Scheldedijk lopend van het Noordland tot aan het fort Kruisschans met aanduiding van de uitgestrektheid hiervan. Zijn werkwijze is eenvoudig. Hij vermeldt dat tussen beide hogeraangehaalde plaatsen 47 palen met rode punten geslagen werden, dit op een gelijke afstand nl. *'50 verges l'un de l'autre'* en bekomt zo een totale afstand van *'2350 Putse roeden'*.

Maar hij geeft zelf toe dat hierin niet begrepen zijn de glooiingen of bermen (glacies) van de forten Frederik Hendrik, Lillo en Kruisschans. Dit wil zeggen dat tussen

76 *Bundel verhoging en verzwaring van dijken: 1654-1776. (Archief Polder van Lillo CA. nr 879) Rijksarchief Antwerpen.*

77 *Bundel verhoging en verzwaring van dijken: 1654-1776. (Archief Polder van Lillo CA. nr 879) Rijksarchief Antwerpen.*

78 *Vanderstraeten, Carte de circonférence du digue de mer des polders de Lillo, Stabrouck, Santvliet & Berendrecht, 28/1/1727. (Archief Polder van Lillo CA. nr 1152). Rijksarchief Antwerpen.*

paal 22 en 23 en tussen 37 en 38 een niet gedefinieerde maar grotere afstand dan vermelde '50 verges' werd gelaten omdat in die zones respectievelijk het fort Frederik Hendrik en het fort van Lillo lagen.

Dit zou voor de Kruisschans identiek zijn geweest ware het niet dat paal 47 noordwaarts van het fort, de laatste afstandspaal was in de uitgevoerde meting.

Men kan zich afvragen of de forten op zich zelf, of de weigerige fortcommandanten de oorzaak waren van onvolledige metingen.

De verschillende octrooien en decreten die een bron van inlichtingen zijn voor de innerlijke huishouding van de polders blijven nochtans voor wat de structuur van de dijken betreft volkomen in gebreke.

Een van de zeldzame gevallen is het octrooi van 27 maart 1682. Handelend over de herstelling en het onderhoud van de dijk van Oosterweel zegt het:

'... que pour la conservation des dittes terres d'Austruweel la mesme Digue debvroit estre haussée deux ou trois Pieds à l'entour et proportionement eslargie.'

Bij gebrek aan vorige gegevens zijn deze nieuwe elementen echter van weinig of geen waarde.

Ten slotte dient aangestipt dat eventuele bruikbare gegevens, o.a. de voorwaarden tot aanbesteding van verhoging en verzwaring der dijken en rekeningen van de uitgevoerde werken, enz. nog erg moeilijk te behandelen zijn ten opzichte van ons huidig metriekstelsel door de vroeger in gebruik gewezen, ingewikkelde en sterk van streek tot streek variërende landmaten. Ter illustratie:

- 1 Schacht (ruimte maat als eenheid genomen voor het berekenen der prestaties bij dijkbouw)
= 1 Putse roede vierkant op 6 duim
soms = 12 Putse voeten vierkant op 1 voet

- 1 Putse voet (0,34 m) = 12 of 13 duim
- 1 Putse roede = 16 Putse voeten
- 1 Polderse roede (3,854 m) = 14 voeten⁷⁹
- 1 Roede (Zandvliet) (3,824 m) = 13,5 voeten
- 1 Antwerpse voet (286,8 mm) = 11 duim
- 1 Antwerpse roede (5,736 m) = 20 voeten
- 1 Bunder (Antw.) (131,6068 aren) = 4 dagwanden = 400 v. roeden = 160.000 v. voeten
- 1 Bunder (Zandvliet) (1,316068 hectaren) = 3 morgens = 900 v. roeden = 160.000 Antw. voeten vierk.^{80 81}
- 1 Gemet (43,8689 aren) = 300 roeden⁸¹

Het was volgens het bezit van dit 'gemet' 'winnende landen, bosschen, bempden ende weylanden' (octrooi van 20 februari 1649) dat de eigenaar van poldergronden in evenredigheid in de kosten van dijkherstel en onderhoud diende bij te dragen.

3.2 Het Polderbestuur en het Dijkrecht

Het 'dicrecht' of dijkrecht zou al bestaan hebben in de 13de eeuw. Ook was er toen al sprake van een dijkgraaf.

De oorsprong en vorming van het dijkrecht dient gezocht te worden in de heel bijzondere ontwikkelingsvoorwaarden van de polders.

Wanneer een schorre ingedijkt en blijvend beveiligd werd tegen overstromingen, kon een polder haar bestaansrecht opeisen. Dit nieuwe land bleef nochtans slechts behouden indien zekere noodzakelijke maatregelen genomen werden.

Omdat de dijken weerstand moesten kunnen bieden aan de hoge vloeden was een regelmatig nazicht en onderhoud ervan onontbeerlijk.

Daarbij diende men te voorzien in een voldoende afvoer van het regenwater naar de Schelde. Daartoe

79 Prims, Floris, *Antwerpiensia* 1950. pp. 11 en 32. Uitgeverij 'De Vlijt' Antwerpen.

80 Doursther, Horace, *Dictionnaire universel des poids et mesures anciens et modernes contenant des tables des monnaies de tous les pays* (Meridian Publishing C^o, Amsterdam - 1965).

81 Van Lantschoot, Juul, *De oude akkermaten van Vlaamsch België, met taal- en geschiedkundige nota's.* (Dendermonde 1927.)

werd een uitgebreid systeem uitgewerkt bestaande uit watergangen en afvoersloten.

Deze dienden op hun beurt onderhouden te worden. Zij voerden het overtollige polderwater naar de Schelde waarin het door middel van sluizen bij laagwater werd geloosd. Bij hoogtij beletten de sluizen van de andere kant het indringen van het rivierwater in de polder.

In de loop der jaren werd door bedijking van de aangeslibde schorren vóór de polder, deze laatste van zijn afvoerweg naar de Schelde afgesneden. Een toelating van de eigenaar van de nieuwe gronden was nodig om de vereiste lozing normaal te kunnen laten geschieden.

Bij dijkbreuken veroorzaakt door hoge vloed, waren de voorliggende polders echter niet in staat alleen de herstellingen uit te voeren en dienden op hun beurt een beroep te doen op de achterliggende polders.

Door al deze toestanden is het begrijpelijk dat hieruit onvermijdelijk een eigen recht moest ontstaan aangepast aan de onderlinge noden.

Deze ontwikkeling was identiek voor de polders langs de kust.

In de middeleeuwen waren het vooral de kloostergemeenschappen en de feodale heren die zich met de dijkbouw gelastten. Maar ook privateigenaars traden rond dit tijdstip op de voorgrond.

Als voornaamste grondbezitters in de Antwerpse Noorderpolders had men de St.-Michielsabdij en het Antwerpskapittel van O.-L.-Vrouw. Naast deze geestelijke instellingen kreeg men nog de markgraven van Antwerpen, de Heren van Breda en Schoten en een grootfinancier Hugo Nose.

Het waren gronden, meestal bestaande uit schorren, verworven door schenkingen van de landvorst, die voor inpoldering in aanmerking kwamen.

Indien deze eigenaars niet bij machte waren in te dijken of al bestaande dijken die bij hoge vloed gehavend

waren, te herstellen, deed men een beroep op gereputeerde dijkbouwers.

Om de kosten van deze inpolderings- of herstellingswerken te dekken, werd het recht van de tienden, geheel of gedeeltelijk, naargelang van de noodzaak, afgestaan voor een zekere termijn.

Eenzijds als compensatie voor het geldelijke verlies en anderzijds omdat men de exploitatie van de nieuwe landen liever aan anderen overliet, werden de gronden in pacht gegeven.

Om volk aan te lokken verleende men aantrekkelijke privileges.

De pachtgelden werden integraal aan de eigenaars afgedragen.

Door het feit dat deze nochtans meestal niet in de polder vertoefden en geen toezicht konden uitoefenen op wat daar gebeurde, werd de functie van *'dijkgraaf'* in het leven geroepen.

Hij was een gedelegeerde van één van de grootgrondbezitters, aangesteld in gemeenschappelijk overleg. Zijn taak was eertijds zeer beperkt. Zijn belangrijkste opdracht bestond erin te waken dat geen dijkaarde van de dijken waarvoor hij instond, weggehaald werd.

Het was destijds namelijk een onverantwoord gebruik dat polders ingedijkt of dijken verzwaard werden en hersteld met dijkaarde die men afgroef van nog intact zijnde dijken van aanliggende polders.

Alleen de eigenaars van landen konden op eigen gezag toelating geven tot het halen van dijkaarde op hun gronden.

Stilaan kreeg de dijkgraaf meer macht en verantwoordelijkheid. Hij stond in voor de goede staat van de dijken, sluizen, afwateringskanalen, kortom voor heel het onderhoud van de polder.

Voor de noodzakelijke gelden zorgden de eigenaars.

Omdat niet alleen het onderhoud, maar ook de financiële kant van de zaak voor hen een rompslomp betekende, liet men de pachters een gedeelte van de pacht prijs rechtstreeks aan de dijkgraaf betalen, die deze som diende te besteden aan de noodzakelijke werken tot behoud van de polder.

Bij verkoop of vererving geraakte na lange tijd het privaatbezit versnipperd. Gemeenschappelijk overleg tussen eigenaars werd moeilijker en een algemene regeling van onderlinge problemen drong zich op.

Zo kreeg iedere polder geleidelijk een afzonderlijk, onafhankelijk bestaan met zijn eigen polderrecht, hoewel dit recht in feite eenvormig was voor alle polders, omdat het de facto hetzelfde doel nastreefde.

Aan de basis van het bestuur en de inrichting van de polders van Merksem, Ekeren, Oosterweel, Wilmarsdonk, Oorderen, Muisbroek en Ettenhoven ligt het octrooi van 20 februari 1649, terwijl het octrooi 13 mei 1650 de grondslag vormde voor het beheer van de polders van Lillo, Stabroek, Zandvliet en Berendrecht (Lillo cum annexis).

Over de werking van het polderbestuur vernemen wij meer uit de ons bewaard gebleven octrooien en decreten. Deze octrooien kan men enerzijds als een toestemming en anderzijds als een verordening beschouwen.

Zulk octrooi werd door de koning of door het landsbestuur gegeven ofwel op verzoek van de gelanden, de eigenaars van geïnundeerde poldergronden, ofwel wegens het indienen van een verslag, meestal opgesteld door de aangestelde van de domeinen en financiën en de dijkgraaf die als hoofd van het dijkbestuur optrad.

Dit verzoekschrift (supplicatie) en verslag, hielden beiden de reden in die leidden tot het indienen van de vraag tot herindijking. Het eerste was gewoonlijk gebaseerd op klachten van eigenaars die zich beroofd zagen van hun gronden en de opbrengst ervan, het andere was meer gesteund op overwegingen van algemeen belang bv. de noodzaak tot herstelling wegens de slechte staat van de dijken, tot voorkoming van wijzigingen in het

geografische kader, zoals verandering in de loop der rivier, belemmering der scheepvaart enz.

Het octrooi op zich zelf herhaalde telkens omstandig de reden van het indijkingsverzoek der supplianten (indieners van het verzoekschrift) en steunde zich hierop om tot herindijking te besluiten.

Soms kwam het landsbestuur tussen in de onkosten, maar meestal waren het de grondbezitters zelf van de 'dijkagie' afhankelijk, die de lasten te dragen hadden, zo volgens artikel XVII van het octrooi van 20 februari 1649 *'Ende alle Landen die eenichsints door de voorschreven Inundatie overdeekt hebben gheweest met het Zeewater, sullen schuldigh zijn mede te contribueren tot restauratie van deze Dijeken...'*

Als compensatie zouden zij echter gedurende een zekere termijn, die eventueel verlengd kon worden, van zekere gunsten genieten.

De voordelen die men genoot waren soms zeer uitgebreid. Soms betrof het vrijstelling van accijnzen en taksen op waren bestemd voor de herindijking:

'Gunnende aen de voors. Ghelande ende alle andere persoonen die in dese Dijkagie sullen, worden gheemployeert vrijdom van Accysen ende Imposten, van 't gene op de voorschreven her-dijckinge, soo van etelijcke als drinckelijcke waeren, als anderssints geconsumeert sal worden, midtsgaeders aen alle Materialen van Rys, Kalck, Steen ende andere hoedaenich die souden mogen sijn, dienende totte voorschreve Dijkagie, oft Huysen ende Schueren, Stallingen en anderssints in de voors. Polders te maken exemptie van Tollen, Licenten ende alle andere Impositien oft belastinghe' (Octroy van 20 februari 1649).

Dan weer betrof het belastingsvrijdom op alles wat betrekking had met de militaire bezetting:

'... soo verclaren wij de voorschreve Polders en Inghelande Vrij ende exempt te wesen, voor den tijdt van twintigh Jaeren van logheringe van Soldaten, Carroy, Ammonitie, ende dierghelijcke belastingen soo verre daer eenighe quamen te vallen' (Octroy van 20 februari 1649).

Maar ook meer particuliere voordelen werden veelal toegekend:

'Dat boven dyen alle Eygenaers ende Proprietarissen van de voors. Landen vrij ende exempt sullen syn van alle Chynsen, Renten, Lijftochten, Lijf-penninghen, Dou'narien ende andere reële obligatien waer mede de Eygenaers beneffens hunne Landen eenichsints verbonden ende verobligeert sijn...' (Octroy van 13 mei 1650).

Soms werd een octrooi verlengd om de gelanden toe te laten hun schuld binnen een langere termijn af te lossen. Dan weer werd gemeld dat de voordelen bepaald bij een vorig octrooi behouden bleven, zij het zelfs niet uitgebreid.

Zo bv. het octrooi van 21 mei 1592 dat zegt:

'Willen en de ordonneren voorts soo bij den voorgaenden Octroyen van den lesten January ghenoech is gheseyt gheweest, dat alle voorsz. bevloeyde Landen sullen vry ende exempt syn ende blijven van allerhande Beden, Impositien, Tauxatien, Contributien, ende quotifatien, oft andere Lasten van Oorloghe of andersints, hoedanigh die soude wesen ende hoe men die sou moghen noemen egeene uytghesteken die in toe-comende tijden opgeseth worden.'

Duidelijker nog is het octrooi van 27 maart 1682 dat vermeldt:

'... il nous pleust de confirmer notre dit Octroy et ampliation, prolonger les franchises y comprises pour le terme de vingt cinq années sous les conditions et intterpretations sur ce exhibéez...'

Het octrooi van 20 februari 1649 leert ons verder dat het herindijkingswerk diende gedaan te worden door personen aangeduid door verschillende instanties, nl. in dit geval de gecommitteerde van het kapittel, de magistraat van Antwerpen, en de hoofdgelanden van iedere polder (bij het octrooi van 13 mei 1650 door deze laatsten alleen). Buiten deze aanstelling werd voorzien in een dijkgraaf, gezworene, generale-penningmeester, een griffier en andere officieren:

'De welcke Dijkkagie ende de saken daer van dependerende, 't zij in 't maecken vanden Dijck, oft onderhoudt desselfs sullen worden gheadministreert by de voorgenoemde Ghecommitteerde, die oock voor het toecomende sullen vermoghen te stellen eenen Dijck-graave particulier, ghesworene, Generaelen Penninck-Meester, Greffier ende andere dierghelijcke Officieren, die zy naer ghelegentheydt vande saecke sullen dienstigh vallen, om te dienen op de instructie die zy daer over sullen maecken.'

Het polderbestuur was samengesteld uit hoofdgelanden: grondbezitters van minstens 30 gemeten. Vertegenwoordigers door hen aangeduid werden gecommitteerden genoemd.

De kleine smalle gelanden die alleen geen 30 gemeten bezaten, maar gezamenlijk dit vastgestelde aantal wel bereikten, konden op die manier toch een vertegenwoordiger kiezen⁸².

Deze raad vormde de algemene vergadering en stelde de gezworenen aan, waarvan één het ambt van dijkgraaf vervulde.

Deze laatste kon slechts verkozen worden op voorwaarde dat hij minstens 30 gemeten land in de polder bezat. Voor de gezworenen volstond echter 15 gemeten:

'... Ende sullen voortaan geene particuliere Dijck-graeven gestelt moghen worden, die nyet en sijn gegoeyt in de voors. Dijkkagie ten minsten van dertich Gemeten Landts, ende de Gesworen van vijftien Gemeten' (Octroy van 13 mei 1650).

De taak van de dijkgraaf en de gezworene werd tevens bondig omschreven, nl. in het recht te doen geschieden in de voorschreven 'dijkkagie', zowel over personen als over zaken. Zij mochten statuten maken, keuren en breuken stellen en zelfs het aantal dienaren bepalen noodzakelijk voor het ten uitvoer brengen van getroffen vonnissen, gedurende de periode van verversing van de 'dijkkagie'.

82 Jamees, A., *Inventaris van het Archief van de Polder van Lillo, Stabroek, Berendrecht en Zandvliet*, pag. 12.

'Welcken Dyck-Graeve particulier ende Ghesworene alsoo te stellen, sullen moghen Recht ende Justicie administreren over alle personen ende saecken de voorschreve Dijckkagie aengaende, mede oock Statuten maecken, keuren ende breucken stellen, de selve minderen ende meerderen, over 't ghene de voors. Dijckkagie sal aengaen...'

En nog:

'Tot welcken eynde den voorschreven Dijck-graeve particulier ende ghesworene sullen moghen aen-nemen ende stellen alsulcken ghetal van Hellebaerdiers ende andere Dienaren als hen tot executie van hunne Vonnissen, statuten, bescherminghe van hunne personen, materialen ende anderssints tot goet ontsach ende behoerlijck onderhoudt vande goede discipline in 't stuck vande Dijckkagie sal noodich duncken te zijn, ende dat voor den tijdt vande selve ververssinghe' (Octrooi van 20 februari 1649).

De taak van de penningmeester bestond in het financiële beleid. Hij stond in voor het bijhouden der rekeningen en moest deze ieder jaar aan de algemene vergadering ter goedkeuring voorleggen.

Aan de rekeningen werd door het polderbestuur waarschijnlijk veel belang gehecht omdat deze meestal in dubbel werden opgemaakt.

Geschotboeken waren één van de voornaamste bij te houden zaken. De dijkgeschoten vormden namelijk één van de belangrijkste inkomsten van de polder. Daarom werden eigendomsveranderingen steeds nauwkeurig bijgehouden.

Het zelf innen van belastingen bestemd voor het onderhoud van dijken en polders was één van de markantste rechten van het polderbestuur:

'... De voors. Gelande oft hunnen Gecommitteerde sullen vermoghen te maecken ende te stellen de tauxatien vande Geschoten die sy nootelyck sullen vinden...' (Octrooi van 13 mei 1650).

Wat de eigenaars te betalen hadden stond in verhouding met de oppervlakte (gemeten) van hun gronden die ze in de polders bezaten.

'... sullen den tijdt van vier jaren moeten contribuieren op elck Gemeth ses stuyv. 's Jaers...' (Octrooi van 20 februari 1649).

'... Ende hooghen Landen gelegen ontrent die eenighe van heure Jurisdiction hebben die geinondeert syn sullen den tyt van vier jaeren contribuieren op elck gemet sesse stuyvers t's'jaers, ende voor d'andere drye naervolgende jaeren drye stuyvers t's'jaers in den verstande dat t'selve alleenelyck raectt winnende Landen, Bosschen, Wey-landen ende Bemden.' (Octrooi van 13 mei 1650).

Men noemde dit het 'dijkgeschot'.

Bij gebreke van betaling mochten de gronden door de 'dijkkagie' openbaar verkocht worden en de opgebrachte gelden kwamen ten goede aan de polder:

'... sullen gehouden sijn de voorseyde geschoten te betaelen... by welcken gebreken sullen de Landen van de gebreckelijcke naer voorgaende drye Sondachsche Kerckgeboden ende affixie van billetten soo ter plaetse als binnen onse stadt van Antwerpen als geabadonneert ten behoeve van de Dyckkagie moeten ten gestelden daeghe publyckelijck vercocht worden om de Penninghen daer van procederende aen de Dyckkagie geapplianceert te worden' (Octroy van 13 mei 1650).

Nochtans kon de voormalige eigenaar binnen de maand deze gronden terug kopen tegen betaling van de geschoten, de rechterlijke onkosten en 10% interest op het geschot. Andere inkomsten van de polder waren de dijkvelling en het watergeld.

'... Item alle Landen geene vuytgesteken die met deze Dyckkagie bevrijt worden, sullen gehouden wesen te doen behoerlijcke Dyck-vellinghe, ende waeter-geldt te geven naer advenant van 't beneficie dat sy daer door sullen genieten.'

'... Ende by soo verre naermaels eenighe Landen quamen bedyckt te worden, in de welcke de waeteren deser Dyckkagie gelost sullen worden, dat de selve te bedyckene Landen sullen gehouden syn de selve waeteren te blyven lossen, ende daer toe te houden bequame Sluyssen midts betaelende redelijck water-gelt.'

Van gelijcken dat de Landen in deze Dyckagie niet begrepen lossende hunne waeteren door deze Dyckagie gehouden sijn daer over diergelijck water-geldt te betaelen' (Octrooi van 13 mei 1650).

De dijkstelling was een soort belasting te betalen door de landen waarvan de dijken door de dijkage van het zeewater waren bevrijd.

Het watergeld werd door het polderbestuur geïnd op vreemde, buiten de eigen polder gelegen landen, die hun overtollige water langs de betrokken polder loosden, d.w.z. een belasting op het recht van uitwatering over een vreemde polder.

Ten slotte weze nog vermeld de inkomsten verkregen door verpachting van het gras op de dijken en de verkoop van turf:

'... De Weyden, ofte Dyckeringhen van de Dycken ende gemeyne weggen in de voors. Dyckagie begrepen, ende niemandt particulierlijck toebehoorende sullen jaerlyckx in pachte gegeven worden den meesten daer voor biedende...' (Octrooi van 13 mei 1650).

Daartegenover mag men echter de talrijke uitgaven niet uit het oog verliezen, zoals het herstel en onderhoud der dijken, bruggen en sluizen en de verschillende en veelvuldige lasten die afgedragen werden aan de geleverde garnizoenen en fortcommandanten. Nochtans dient aangestipt dat dit laatste niet altijd het geval was, omdat uit brieven van personen dd. 1682 gericht aan de penningmeester of griffier van de polder van Lillo⁸³ gebleken is dat voor wat de dijkage van de *'Cauwensteynsche Craege'* betreft, de boeren zelf verplicht werden de *'afgespoelde fortification te helpen repareren'* op gevaar bij weigering tot onderwaterzetting van de polder.

Wat het turfsteken betreft kan opgemerkt worden dat deze winstgevende bezigheid soms meer last en zorgen berokkende aan het polderbestuur dan eigenlijke inkomsten opbracht.

Doordat de turf veel meer opbracht dan de landbouw, vooral na het langdurig onder water staan van de Antwerpse polders sinds 1584 en de hierdoor nog niet voldoende renderende opbrengst der gronden, werd aan vervenen meer aandacht besteed.

Het Polderbestuur dat instond voor het onderhoud der dijken waarmede ipso facto het innen van een gedeelte op de opbrengst van de drooggemaakte polders gepaard ging, zag in het turfsteken een rechtstreeks financieel gevaar.

Het decreet van 22 november 1741 uitgevaardigd onder de regering van Maria Theresia⁸⁴ zegt zelfs dat uit weiden die in de zomerperiode niet volledig droog stonden, turf werd gestoken. Hierdoor werd het uitzicht van die weiden aanzienlijk veranderd, zodanig zelfs dat men van poelen kon spreken.

Zulke poelen brachten geen enkel landbouwvoordeel meer op voor de eigenaars, en werden daarom verlaten. Hierdoor bleef het *'polderbestuur'* verstoken van de nodige gelden tot onderhoud van de dijken, omdat iedere grondbezitter slechts in verhouding tot zijn volschotbare grond moest bijdragen in het gemeenschappelijk onderhoud ervan.

De bezorgdheid om het onbeperkt turfsteken was zo groot dat men zelfs vooropstelde, dat bij ontstentenis van de bijdragen, de dijken niet meer in goede staat zouden blijven en gevreesd diende te worden dat de polders opnieuw zouden overstromen. Hierdoor zou van de ene kant Hare Majesteit onthouden blijven van de *'renten'* op de opbrengst van de polders en van de andere kant zouden de achtergelegen polders genoodzaakt worden tegen grote last en kosten, nieuwe dijken op te werpen.

Uit al deze overwegingen werden decreten en verordeningen uitgevaardigd en reglementen opgesteld. In eerste instantie was het de algemene vergadering van de polders die resoluties afkondigde.

83 *Bundel indijking 1651-1767. (Archief Polder van Lillo C.A. nr 878). Rijksarchief Antwerpen.*

84 *Decreet van 22 november 1741. 'Alsoo inden Souvereynen Raede van Haere Majesteyt Maria Theresia'. (Archief Polder van Lillo C.A. nr 1214). Rijksarchief Antwerpen.*

Het werd verboden in de toekomst in de polders nog derrie of turf te steken of te laten steken door derden, zonder voorafgaandelijke schriftelijke toelating vanwege de hoofdgecommitteerden, dijkgraaf en gezworenen.

In de tweede plaats was het de Soevereine Raad die een decreet opstelde wegens een verzoek uitgaande van de laatstgenoemden. De oorzaak hiervan lag in het feit dat ondanks het verbod door dijkgraaf en gezworenen, sommige particulieren nog steeds zelf ofwel door anderen, op hun gronden turf staken of lieten steken. Zo ontstond bv. het decreet van 22 november 1741. Op iemand die betrapt werd op het turfsteken op een perceel of op een tijdstip dat dit verboden was, konden dan bepaalde straffen worden toegepast.

Zo heeft men nog volgend archiefstuk⁸⁵:

'... Condition ende voorwaarden waer oppe Dijkgraeff ende gesworens v/den polder van Lillo, Stabroek, Santvliet ende Beirendrecht ten overstaan van de Heeren hoofd-gecommitteerden op heden 31 mey 1745 publieckelijck met verhoogen sullen vercoopen alle ende jegelijcke den Derrick ofte torf sonder permissie gesteken en gearresteert liggende op de landen van... ingevolge het Decreet geobtineert in den souerijnen Staede van Brabant den 22e Nov. 1741.'

Dat turf in de 18de eeuw een uitstekend verhandelbaar product was blijkt in zekere mate uit het *'Reglement van de vragtloonen waar naar de Vrijshippers van de Polders van Lillo, Stabroek, Berendrecht, Sandvliet, den Doel, St.-Anne en Keetenisse hen zullen hebben te reguleeren'* opgesteld te Middelburg door het College van de Gecommitteerde Raad van Zeeland op 28 september 1758⁸⁶.

Hierin wordt onder een hele reeks kleine artikelen voorzien:

'Voor vragtloonen voor een schuit Darring of Turft, zullen genieten op de volgende plaatsen als volgt: Antwerpen 8

Gulden Brabands Theemst, Rupelmonde en daar omstreeks 10 Gulden Brabands.'

Tot in het begin van de 19de eeuw werden nog verschillende ordonnanties en verordeningen, aangaande het turfsteken uitgevaardigd.

Nochtans bleef deze bedrijvigheid in de Antwerpse Noorderpolders toch meer een particuliere aangelegenheid en heeft het nooit het succes gekend als bij onze noorderburen, waar turf en bruinkool een bestendige brandstof vormde.

Bij de doorbraak van de steenkool verloor het turfsteken bijna geheel zijn belang.

Onder het Frans beleid kwam uiteindelijk in 1811 een einde aan de onafhankelijke werking van de diverse polderbesturen.

Een algemene eenvormigheid kwam tot stand, en een zelfde organiek stelsel werd in het leven geroepen.

85 *Bundel verkoop van Turf 1666-1918. (Archief Polder van Lillo CA. nr 875). Rijksarchief Antwerpen.*

86 *Reglement van de vragtloonen waar naar de Vrijshippers van de Polders van Lillo, Stabroek, Berendrecht, Sandvliet, den Doel, St. Anne, en Keetenisse hen zullen hebben te reguleeren. 28 september 1758. (Archief Polder van Lillo C.A. nr 1215). Rijksarchief Antwerpen.*

4 het in de 16de eeuw ontstane geulenstelsel en de gevolgen ervan op recente waterbouwkundige werken

Bij de strategische doorsteken van de Scheldedijk kwam de polder in open verbinding te staan met de getijrivier. Het water stroomde met geweld door de bressen de polder in, binnendijks brede en diepe geulen vormend.

Wanneer de polder geruime tijd geïnundeerd bleef, werden de geslagen bressen door de herhaalde getijdebewegingen uitgeschuurd; de geulen werden verlengd en diep het polderlandschap ingesneden tot een vertakt geulenstelsel ontstond.

Door het opkomende getij stroomde het water met grote snelheid door de inbraakpunten en vulde geleidelijk de polder op, hoofdzakelijk met slib en ander sediment afkomstig van de rivier.

Terwijl de hoogst gelegen gedeelten bij stroomkentering na hoogwater aanslibden, schuurden de krekten bij afgaand getij nog uit. Naarmate de aanslibbing vorderde, verkleinde het bergingsvolume van de polders en verminderde de snelheden in de krekten. Hierdoor gingen de krekten, door geleidelijke afname van hun capaciteit, van opwaarts naar afwaarts verzanden.

Bij brede en diepe geulen duurde het verzandingsproces vrij lang. Eer de geslagen bres door aanzanding volledig gesloten werd, verstreken soms honderden jaren. (bv. Land van Saaftinge waar deze ontwikkeling nog steeds voortduurt). Wanneer de mens echter deze bressen vóór het einde van dit proces dichtte, verzandden de krekten niet volledig en bleven als natte depressies in het landschap achter.

Sommige, zoals de Grote Geul ten zuiden van de Kauwensteinse dijk, bleven zelfs als een onvolledig gecolmateerde erosiegeul over om een nieuwe functie te vervullen als afvoergracht voor de overtollige polder-

waters. Het was ter plaatse van de vallei van genoemde geul, dat men tijdens de havenuitbreidingswerken plotseling geconfronteerd werd met de gevolgen van een eeuwenoude oorzaak.

Door onverwachte bodemomstandigheden bij de bouw van de oostelijke muur van het kanaaldok B1 dat de Antwerpse haven via het kanaaldok B2 met de nieuwe zeesluis te Zandvliet verbindt, diende men in de periode 1961-1962 het werk stop te zetten.

De daar aangetroffen alluviale blauw-zwarte slibspecie die zich in lagen van 6 à 7 m voordeed en bij blootlegging zeer plat uitliep (de taluds stelden zich in, onder een helling van ongeveer 5%), maakte het uitgraven van de bouwput met behulp van de conventionele methoden onmogelijk. Van de andere kant brachten steeds terugkerende grondverschuivingen de aanpalende kunstwerken in gevaar.

Slechts na een uitgebreid grondmechanisch onderzoek werd een procedé toegepast, namelijk dit van de versnelde drainering door middel van kartonnen wicken met een aanvullende stabilisatie door elektro-osmose. Deze methode heeft het slib voldoende geconsolideerd en toegelaten de werken te hernemen en uit te voeren.

De beschreven moeilijkheden en het feit dat deze zich voordeden in de onmiddellijke nabijheid van de Grote Geul, waren voor het Waterbouwkundig Laboratorium de aanleiding om na te gaan of in de polders ten noorden van Antwerpen nog dergelijke geulen of krekten bestonden.

Het ingesteld onderzoek was tevens bedoeld om een beter inzicht te verkrijgen in de vorming van de huidige geografische situatie en in de wijzigingen die zich in de loop der tijden aan de Schelde en haar regime voordeden⁸⁷.

87 Sterling, A., *Oude geulen in de polders ten noorden van Antwerpen*, pp. 491-503. *Vierde Internationaal Havenkongres, Antwerpen 22-27 juni 1964*.

Het bestond in de eerste plaats uit een historische studie.

Oude kaarten en diverse nog bewaard gebleven documenten werden bij verschillende archieven geraadpleegd.

Spoedig bleek dat het geulenstelsel op de rechter Scheldeoever in hoofdzaak haar ontstaan en evolutie dankte aan de strategische inundaties tijdens het beleg van Antwerpen door Alexander Farnèse in de jaren 1584-1585, in tegenstelling met dat van de linkeroever die al vóór die periode sterk ontwikkeld was.

Oude kadastrale kaarten van Roelants (1732), Van Gelre (1655) en Van Goethem (1723) gaven de vroegere toestand nauwkeurig weer. Langs fotografische weg werden deze drie kaarten op dezelfde schaal van huidige topografische kaarten gebracht en hiervan werd één kaart samengesteld (figuur 10).

Bij vergelijking met een stafkaart stelde men vast dat, met uitzondering van het geulenstelsel, er weinig verschillen bestonden en dat de vroegere situatie tot op onze dagen bijna geheel bewaard bleef. Tevens merkte men op dat de huidige grote perceelsindeling al in de 17de en 18de eeuw bestond.

Als voornaamste geulen of kreken had men van noord naar zuid:

- Ter hoogte van het fort Frederik Hendrik: de Snelle Kreek met het Blauwgarengat en het Groot Gat als inbraakpunten;
- Ter hoogte van het fort van Lillo: het Lillose Gat;
- Ten zuiden van de Kruisschans: 't Groot Gat, later Grote Geul genoemd, met de vertakkingskreken: Zandvoortgat, Maai Mertensgat, Crabbekreek, Schapegat en Kauwensteinse Geul.

Uit deze reeks was de Grote Geul veruit de belangrijkste. Na een eerste inundatie van de polder van Oorderen en Oordam tijdens de jaren 1585-1591, kon de geul zich na de overstroming in 1632 gedurende 90 jaar verder

ontwikkelen. Volgens een kaart van een onbekende auteur berustend in het Algemeen Rijksarchief (figuur 11) was de Grote Geul in 1642 nog niet erg ontwikkeld en was de diepte gering (3,5 tot 5 voet in de geul zelf, 1 à 4 voet in de vertakkingskreken en maximum 8 voet in de bres).

Nochtans volgens metingen van Henselmans en Bollaert (figuur 12) was het geulenstelsel in 1661 al belangrijk toegenomen en sterk vertakt. Men noteerde in het inbraakpunt en hoofdgeul al diepten van 26 tot 30 voet en in de Oorderse geul (verlenging van de Grote Geul) diepten van 11 tot 26 voet.

Daartegenover hadden de vertakkingsgeulen onder andere de Kauwensteinse Geul, de Zandvoortgeul en de Maai Mertenscreek nog zulkdanige diepten niet bereikt.

Op beide kaarten komen twee schaalverdelingen voor; de één uitgedrukt in Antwerpse, de andere in Putse maten. Wegens al eerder vermelde moeilijke interpretatie van deze oude landmaten houden wij het bij de huidige metrieke waarden van 0,34 m voor een Putse voet en 0,2868 m voor een Antwerpse voet.

In 1723 was de toestand opnieuw volledig gewijzigd. In de loop der jaren had het grote stroomgat zich stilaan gesplitst in drie vanaf de bres vertrekkende geulen, nl. de Kauwensteinse Geul, de Grote Geul en het Schapegat. Bij de herindijking van de polder van Oorderen werd de Scheldedijk hoeks het land ingelegd, de hiervoor liggende schorren onbedijkt latende.

Hierdoor wordt bij kaarten vanaf die datum daterend, de indruk verwekt dat de drie geulen vroeger afzonderlijk in de Schelde uitmondde. Dit strookt nochtans niet met de waarheid omdat het dieper landinwaarts leggen van de Scheldedijk deze situatie verklaart. Deze nieuwe toestand wordt duidelijk weergegeven door de kadastrale kaart van Van Goethem in 1723 (figuur 13).

Een tweede geul waaraan aandacht besteed werd was de Snelle Kreek.

Naast het talrijke kaartenmateriaal werden tevens luchtfoto's onderzocht. Zoals de luchtfotografie al meermaals

een onschatbaar hulpmiddel is geweest om de ligging en de vorm van onderaardse archeologische overblijfselen voorafgaandelijk vast te stellen, zo ook bleek de waarde hiervan voor het situeren van oude kreekbeddingen.

Op een huidige stafkaart wordt wel de naam Snelle Kreek vermeld, maar deze duidt slechts een afvoersloot aan die alleen betrekking heeft op het oostelijke gedeelte van de eigenlijke kreek.

De vroegere kreek splitste zich nabij het inbraakpunt in twee armen die zich zuidoostwaarts terug samenvoegden, zo een klein eiland tussenin vormend. Deze toestand is echter niet waarneembaar op een actuele stafkaart noch op een normale luchtopname (figuur 14 en figuur 15 onderaan). Archeologische luchtfoto's zijn slechts met succes te maken gedurende enkele dagen per jaar.

In het geval van de Snelle Kreek constateerde men dat het hier ook slechts bij buitengewone omstandigheden mogelijk bleek het tracé van de oude bedding te ontdekken. Een foto genomen in maart 1953, toen de inundatie van de polder van Berendrecht zich uitstreekte tot de Zwanendijk ten noorden van de Snelle Kreek, duidt duidelijk de vroegere loop ervan aan.

Bij een wijziging in temperatuur en vochtigheid van de lucht verdampt het water in de bovenste grondlaag van de kreek niet even snel als dit in de omliggende gronden, waardoor de kreekloop in een andere tint op een luchtfoto merkbaar wordt. Het verkregen beeld is in overeenstemming met de toestand door Roelans in 1732 weergegeven (figuur 14 en figuur 15 bovenaan).

Na het historisch onderzoek werd een omvangrijk programma van puntsonderingen en boringen in de polders uitgevoerd. In totaal werden 256 sonderingen verricht. De meeste metingen werden in de vorstperiode van de winter 1963 uitgevoerd. Hierdoor kon het zwaar materieel, nodig voor deze werken, plaatsen bereiken die normaal niet toegankelijk waren.

Door deze sonderingen werden de geulen nauwkeurig gelokaliseerd en was het mogelijk de hoedanigheid van het hierin gevormde slib en de dikte van de sliblaag te bepalen.

Samenvattend kan men zeggen dat de moeilijkheden bij de bouw van het kanaaldok B1 zich voordeden:

1. In een brede strook gelegen midden de hoofdgeul van het krekenselsel in dit gebied (Grote Geul) en dit ter hoogte van de hierin uitmondende belangrijkste vertakkingskreek, nl. de Zandvoortkreek;
2. Op een plaats waar vroeger intensief aan vervenen werd gedaan;
3. In een gebied dat gedurende negentig jaar ononderbroken drijvend was;
4. In een streek waarin de geulen al eeuwen vroeger problemen schiepen.

We mogen daarom concluderen: 'Wij bouwen heden op een soms onberekenbaar verleden voor de toekomst.'

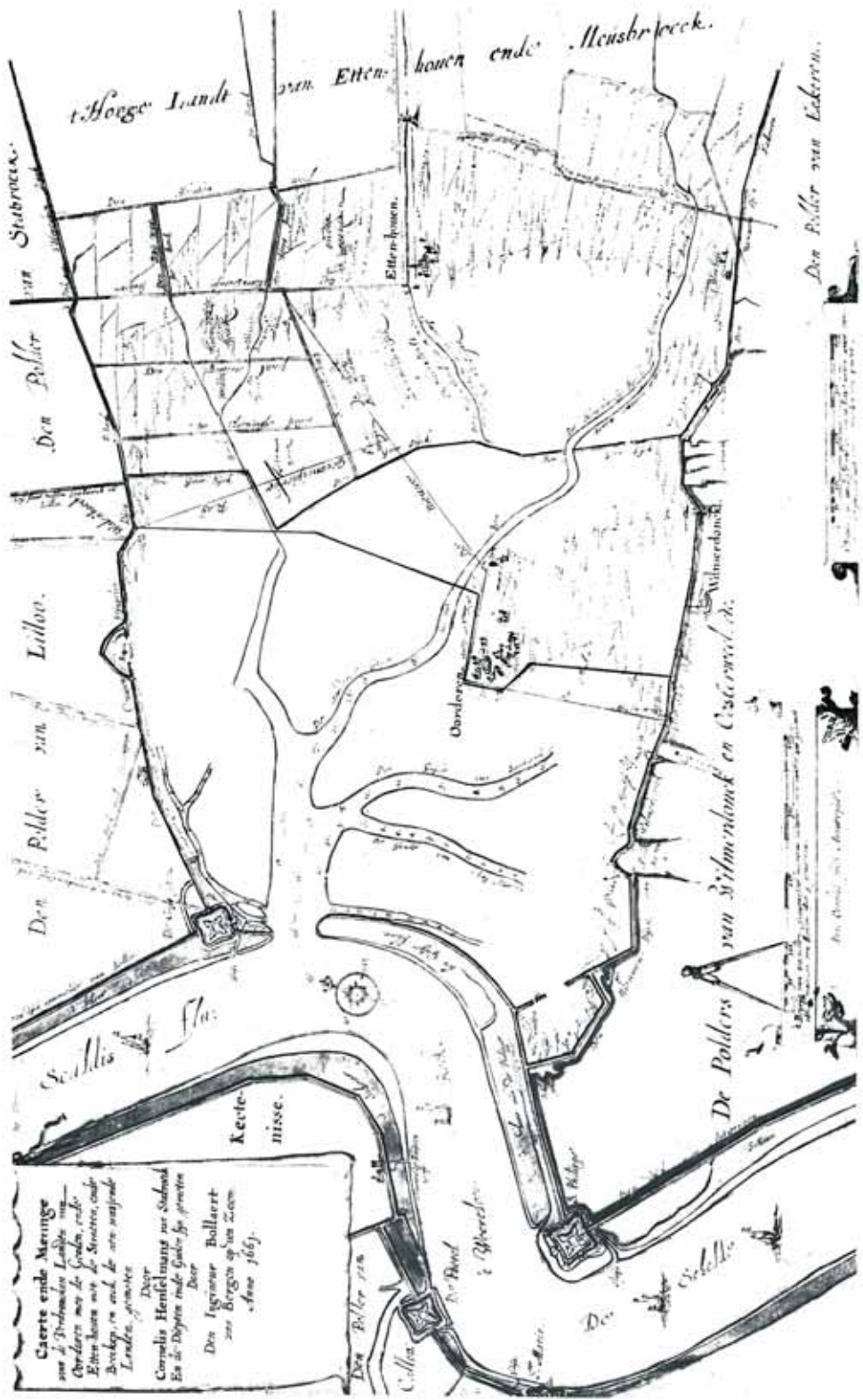
Een betere kennis van dit verleden kan uiteraard slechts haar nut opleveren, niet alleen bij infrastructurele werken, maar tevens bij de studie van het hydraulische regime van de Schelde.

Thans zijn of worden in verband met de Antwerpse havenexpansie, waterbouwkundige werken gepland op de linker Scheldeoever.

Buiten eenparige historische feiten en sommige gelijkaardige vormingsfasen, is de ontwikkeling van de poldergebieden langs beide Scheldeoeveren gans verschillend.

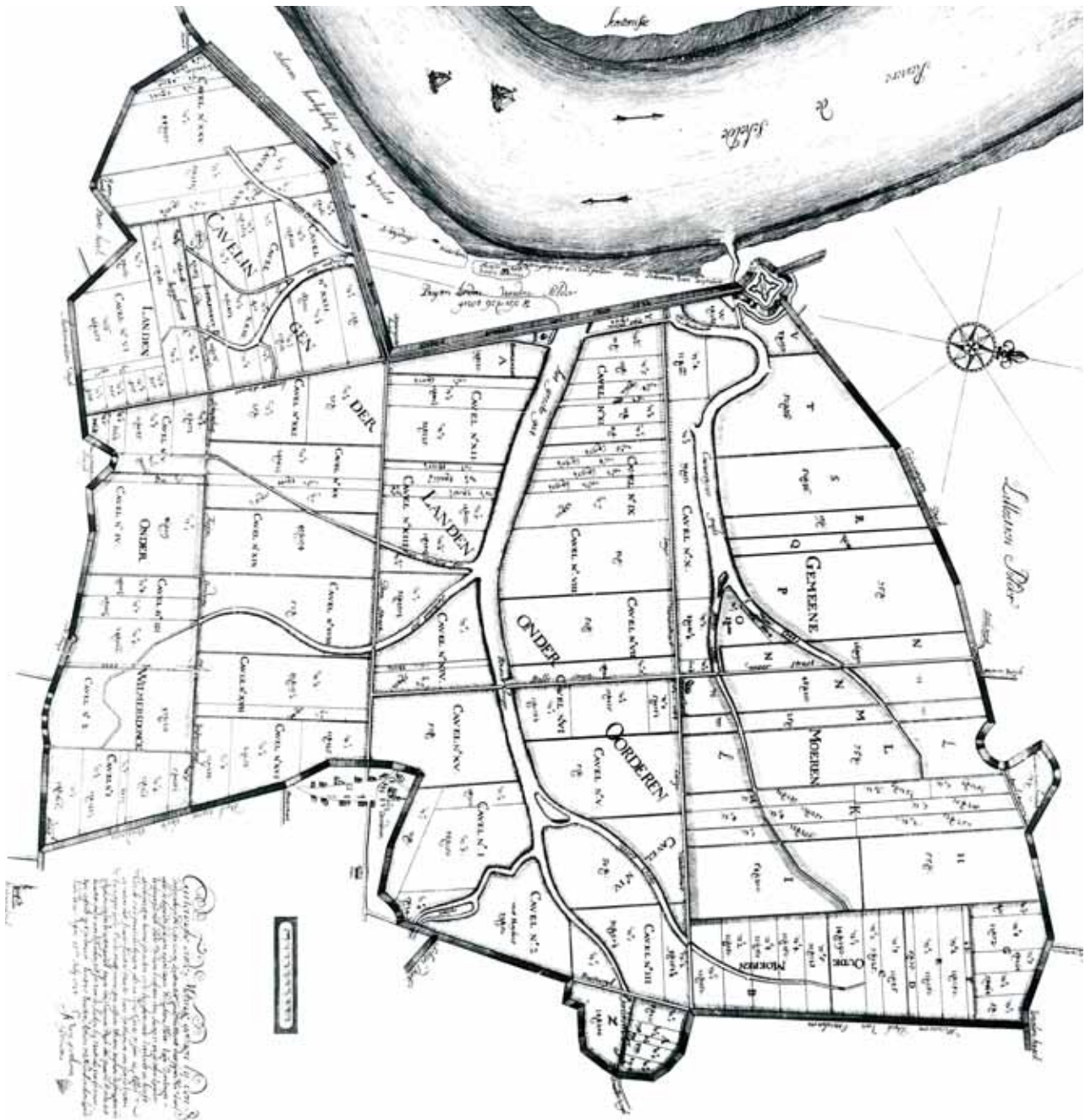
Het geulenselsel dat op de rechteroever slechts bij de strategische inundaties in de 16de eeuw ontstond, was, zoals al gezegd, op de linkeroever al jaren, zelfs eeuwen vroeger gevormd en dit door natuurlijke overstromingen.

figuur 12



Caerte ende Meringe
van de Overstroomde Landen van
Etten-leek ende Meusbroeck, ende
Etten-leek ende Meusbroeck, ende
Lilloo, gemaect
Door
Cornelis Hendelmanns van Staden
En de Doyten ende Gader by gemaect
Door
Den Iggemour Bollarrt
van Bergen op den Zee.
Aens 1665.

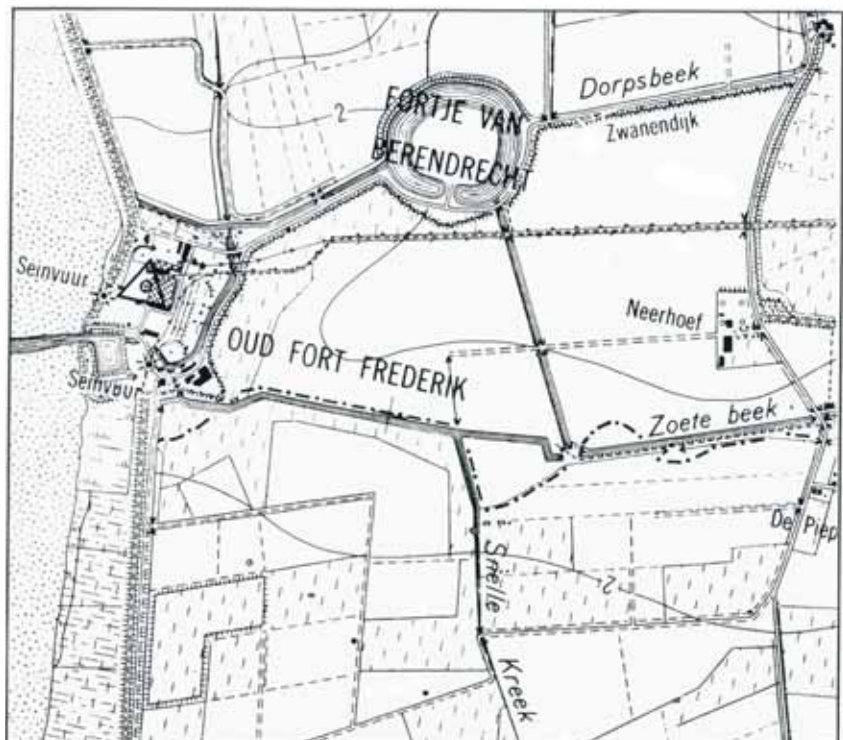
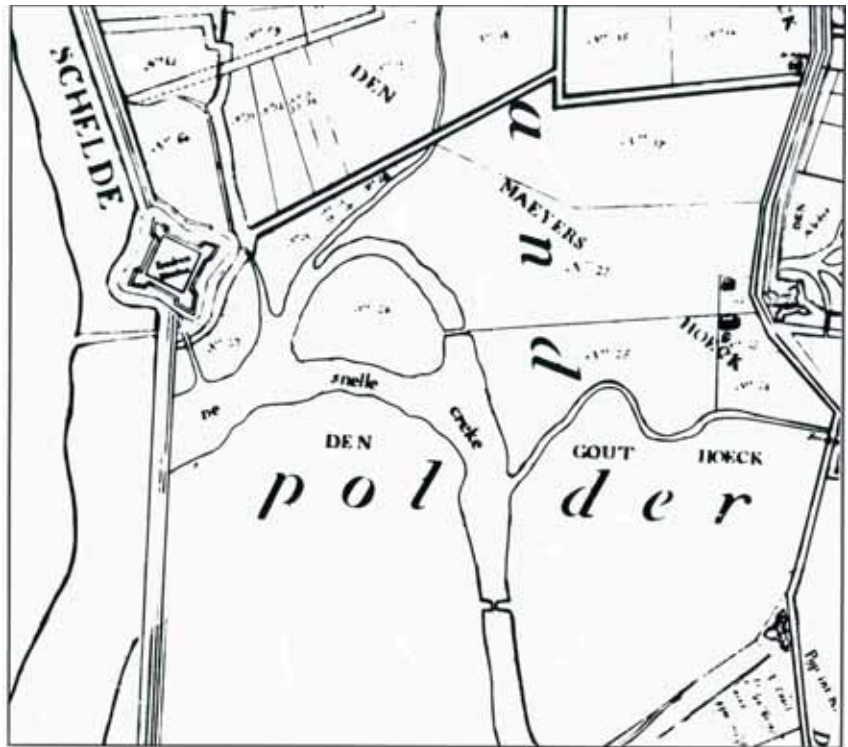
figuur 13



figuur 14



figuur 15



De Melkader dankt haar ontstaan zeer waarschijnlijk aan de St.-Elisabethsvloed op 19 november 1404. De kreek van Kieldrecht en het Groot Gat tussen Doel en het oud Fort Liefkenshoek worden al vermeld in octrooien, respectievelijk daterend van 30 april 1432 en 23 december 1567⁸⁸.

Verder volgden de Antwerpse Noorderpolders na de herindijkingen bijna dezelfde grenzen als voorheen, terwijl de Vlaamse polders, na de kunstmatige inundaties, heringedijkt werden volgens een volledig nieuwe tracering, waardoor nieuwe polders ontstonden, andere verdwenen of in de nieuwe polders geïntegreerd werden.

Daarbij ging de inpoldering op Nederlands grondgebied voort tot in het begin van de 20ste eeuw (1897 Koningin Emmapolder, 1907 Hertogin Hedwigpolder)⁸⁹ en bleef een groot gedeelte drijvend land onbedijkt (Verdronken Land van Saafinghe).

Nochtans hebben zowel de natuurlijke als de strategische inundaties dezelfde nefaste gevolgen gehad en heeft het ongelimiteerd turfsteken langs de kreekoevers in beide polderstreken een ongunstige invloed op de bodem uitgeoefend.

De gronden, kunstmatig door uitvening of afgraving verkregen, vertonen meestal op een zekere diepte een papachtig slib zonder enige vastheid.

Daarenboven zijn de Scheldepolders wegens hun, uit militair oogpunt, uitzonderlijk gunstige situatie, rijkelijk bedeed geweest met forten en versterkingen.

Sommige werden ontmanteld, andere vervielen tot ruïnes en zijn momenteel visueel niet meer waarneembaar. Het feit dat men in de loop van de jaren verschillende benamingen gaf aan één en hetzelfde fort en omgekeerd dat verschillende forten eenzelfde naam toebedeeld kregen, maakt de lokalisering van de eventueel nog bestaande grondvesten niet eenvoudiger.

Zo zou bijvoorbeeld het huidige fort De Parel niet vereenzelvigd kunnen worden met het fort onder dezelfde naam gekend en daterend van de 16de eeuw.

Dit laatste fort (De Parel I) werd in het begin van 1585 door de Spanjaarden gebouwd ter verdediging van het kanaal van Parma en zou volgens de huidige staat van het onderzoek kunnen gelegen hebben in de schor bij de huidige afwateringssluizen, zuidwaarts de Melkader.

Na de constructie van de Scheldebrug en na de inname van Antwerpen verloor het alle belang. Het werd nochtans nog tot in de 17de eeuw behouden en zou dan in verval zijn geraakt.

Tijdens de Spaanse successieoorlog, onder het gouverneurschap van de Markies van Bedmar werd een nieuw fort (De Parel II) door de Fransen rond de jaren 1701-1702 opgetrokken op de huidige plaats benoorden de Melkader.

Bij het verdrag van Utrecht in 1713 diende men het fort te ontmantelen en af te breken. Hiervan kwam echter weinig terecht want in 1870 werd het door Brialmont nog verder uitgebouwd (De Parel III).

Een citaat van Goethe *'Die grössten Schwierigkeiten liegen da, wo wir sie nicht suchen'* is op onze polders zeker toepasselijk.

De resultaten van onze verdere opzoekingen over de linker Scheldeoever zullen het voorwerp uitmaken van een volgende studie.

Borgerhout, februari 1972

88 Wolters, M.J., *Recueil de Lois, Arrêtés, Règlements etc. concernant l'administration des eaux et polders de la Flandre Orientale* (Gand 1869). pp. 59 e.v. en pag. 28.

89 Brand, K.J.J., *De geografische ontwikkeling van Oost Zeeuwsch-Vlaanderen en de invloed hiervan op de waterstaatkundige toestand*, pp. 4 e.v.

5 figuren

figuur 1

Luyken

Het beleghe der Stadt Antwerpen in den Jaeren MDLXXXIV en MDLXXXV.
Stadsarchief Antwerpen nr 64B/11.

figuur 2

Van Lijere J.C.

Obsessio Antverpiae Alexandro Imperante. 1691. Stadsarchief Antwerpen nr 64B/8b.

figuur 3

Aitsingerius

De Leone Belgico (1588). Aigentliche Contrafactur und abriß, wie, und was gestalt die von Antorff das Landt beider seitz, des Schelts in wasser gestaltt, sich mit Schantzen und Blochheuser auff vielen ortern versehen Do, was mitt A verzeihnet, die Statt, was aber mitt P. der Prins von Parma inhat. Anno Dni 1584, 22 December.

figuur 4

Aitsingerius

De Leone Belgico (1588). Wie und wass gestalt die diecken vor Antorff durch gestochen, unt mit vielen blochhusern so woll von dem Princen von Parma, als von der Statt Antorff besatz seindt. (A. Dni MDLXXXV). Stadsbibliotheek Antwerpen K. 7339.

figuur 5

Blaeuw Guigelmus

Tabula Castelli ad Sandflitam qua simul innundati agri, alluviones fossae alvei quae Bergas ad Zomam et Antverpiam interjacent. 1635. Kon. Bibl. Kaarten en Pl. n°IV B Escaut Inf. III 8834.

figuur 6

Verhoeven Abraham

Afbeeldinghe van Santvliet, noch hoe den vijandt is ghecomen voor de Cruysshanse ende is te Lande ghesedt in Brabandt teghen over de Peerie Schanse, heeft het Melckhuys in ghenomen ende hem daer beschanst - den 7 Junij 1632. Stadsarchief Antwerpen nr 64B/24.

figuur 7

Onbekend auteur

±1621-1632 Stadsarchief Antwerpen nr 64B/9.

figuur 8

Verbist Peter

Nieuwe Caert vande ghelegentheyt vande Oost en Wester Schelde vertoonende ock de verdroncken overwaterde Lande nieu

aangewassen Schoren en de Kreeke oft killen in en door de selve tussche Bergen en Antwerpen, soo het nu is 1638. Koninklijke Bibliotheek C. & P. IV B III 8789.

figuur 9

Jansonius Johannes

Tabula Castelli ad Sandflitam, qua simul irundati agri, alluviones, fossae, alvei, quae Berges ad Zomam et Antverpam interjacent, annotantur. 1653. Koninklijke Bibliotheek C. & P. IV B 8852.

figuur 10

Samenvoeging van kaarten van 1655-1723 en 1732 vergeleken bij een huidige kaart.

a) **Roelans Jacobus Thomas**

De onderschreven, gesworen Landt ende Edifitie Meester geadmitteert inden souvereinen raade van Brabant ende Kamere van rekeningen, verklaart deze Caerte figuratieff gemaect ende getrocken te hebben voor het meesten deel uyt de Caerte figuratieff der heerlijkheit van Beirendrecht in de geregtshuys aldaer berustende sijnde opgesloten in eene houte Casse alsmede uyt de Caerte figuratieff der Stadt Santvliet, berustende ter secretarije aldaer, ende ten deele door mijn eijgen metinge ende oculaire inspectie volmaect, actum den 15 July ende de volgende dagen. Anno 1732. Algemeen Rijksarchief C. & P1. nr 2667.

b) **Van Gelre M.**

Caerte ende metinge van den Polder ende heerlijkheit van Lillo, gelegen op de Oostsijde vande Schelde, in het hertogdom van Brabant, gedaan bij mij Migiel Van Gelre gesworen Landtmeter des voorsijden hertogdoms van Brabant ende van Vlaenderen etc. tot Antwerpen residerende, ten versoucke van de heeren hoofd gelanden vanden selven Polder, is gemeten hemelsbreede te wetene, alle schijsloten, wegsloten, ende barmsloten die niet wijder en sijn als een roede halff ende halff, en die wijder sijn een halve roede vanden oppercant de groote is gestelt in ieder parceil, ende gestelt op den klijnen voet naer de regte conste van Geometria. Aldus gemeten inden jare 1652 met de roede van veer-tien voeten Antwerps ende is de groote gereduceert op de Cavelmaete van Lillo, waervan de 75 gemeten maken 69,5 gemeten der roede van veertien voetvoorsijde. 1655 Algemeen Rijksarchief C. & P1. nr 407.

c) **Van Goethem G.**

Zie figuur 13.

figuur 11

Onbekend auteur

Caerte figuratieve verthoonende principalijck de verdronken landen, gebroken dijcken, schorren, creecken, blicken, drooghten ende

figuur 12	<p>Invliet ende beecken vant hooger Landt aff-comende beginnende van den Cauwenstijnschen Dijck, noortwaerts langs de Schelde tot aen den ligger toe en weeromme van daer naer hooger toe keerende langs Santvliet tot aen het Peckgat en soo langs den voornoemde Cauwenstijnschen Dijck weerom aende Schelde, mitsgader oock de Creecken ofte geullen int verdroncken Lant van Oosterweel, gelijk het selve bevloijt wordt over de goten, soo inde Schelde Dijck als door den Cauwenstijnschen dijck, alles gedaen ende geobserveert bij den onderschreven Capn ende Ingenieure ten dienste van sijne Con. Mt. In de maent April 1642. (Algemeen Rijksarchief C. & P1. nr 7022).</p>
figuur 13	<p>Verbist Peter naar metingen van Henselmans en Bollaert, Caerte ende metinge van de verdroncken Landen van Öorderen met de Geulen, ende Ettenhoven met de Straeten ende Beecken, en oock de aen-wassende Landen, gemeten door Cornelis Henselmans van Stabroeck, en de Diepten inde Geulen sijn gemeten door den Ingeieur Bollaert van Bergen op den Zoom - Anno 1661. Algemeen Rijksarchief C. & P1. nl 2660,</p>
figuur 14	<p>Van Goethem G. Carteringhe ende metinge gedaen bij den onderschreven gesworen Lantmeter geadmitteert door sijne Mat van alle de landen gelegen in den nieuw bedijekten Polder van Oorderen, Wilmersdonck ende Ordam besloten den jaere 1722 de selve landen gedelineert in hunne straeten ende veghen ende verdeelt in hoofdcavels ende smalcavelingen als in deze Carte te sien is. Alles gemeten met waeterlantse maete van derthien en een derde voeten Antwerps inde roede rontsomme ten alfvenslooten teghen de straeten en Dijeken, inden waeterganck tegen den Nieuwen Dijck een quaert Roede, int waeter onder aen de Creken tot soo verr de Paelen bij neutrale personen sijn gestelt op 't ordinaire Winters waeter. Actum tot Nieuwerkercken Lande van Waes desen 28e July 1723. Rijksarchief Antwerpen.</p>
figuur 15	<p>Luchtfoto's van de omgeving van de Snelle Kreek: bovengedeelte: in maart 1953 Snelle Kreek zichtbaar; benedengedeelte: normale omstandigheden in 1954: Snelle Kreek niet zichtbaar.</p>
figuur 16	<p>Omgeving Snelle Kreek: bovengedeelte: detail van de kaart van Roelans (1732); benedengedeelte: huidige stafkaart.</p>
figuur 17	<p>Situatiekaart</p>
figuur 17	<p>Overzichtskaart van de polders</p>

6 bibliografie

1. **Baplué H.**
Les polders de l'Escaut au Nord d'Anvers. (Bull. de la Soc. Royale de Géographie d'Anvers, T. LXH - 1948).
2. **Blaeu Joan**
Derde stuck der aerdrijcksbeschrijving welck vervat de Nederlanden - 1664.
3. **Blockmans F.**
Antwerpen in de XVIe eeuw. (Uit 'Antwerpens Gouden Eeuw') 1955.
4. **Cuvelier J.**
Les dénombremens de foyers en Brabant. (XIVe - XVIe siècle) 1912.
5. **ir. De Beer E. en ir. Wallays M.**
Aanwending van kartonnen Kjellman-Franki-wieken en van het procédé der elektro-osmose voor de bouw van een kaaimuur in de alluviale vallei van de grote geul te Antwerpen. (Verslagboek van het 4de Internationaal Havenkongres, Antwerpen 22-27 juni 1964, pp. 491-503).
6. **De Seyn E.**
Geschied- en aardrijkskundig woordenboek van de Belgische gemeenten.
7. **Ermerins Jacobus**
Eerste stichting en lotgevallen van sommige plaatsen ten Oosten en Westen der Schelde gelegen. (Nieuwe verhandelingen van het Zeeuws Genootschap der Wetenschappen - deel 5 - 1835).
8. **Génard P.**
Anvers à travers les âges. T. I en II - 1888.
9. **Guicciardini**
Beschrijvinghe van alle de Nederlanden. 1567.
10. **Gutberleth Tobias R.G. naar Simon Abbes Gabbema**
Nederlandse watervloeden of nauwkeurige beschrijvinge van alle watervloeden voorgevallen in Holland, Zeeland, Vlaanderen, Brabant, Utrecht, Gelderland, Friesland, Overijssel, Groningerland en de naaburige landen. (Gouda 1703)
11. **Hasse G.**
Les premières digues au Nord d'Anvers. Extrait du T. LIX - 4e fasc. Bull. de la Soc. Royale de Géographie d'Anvers.
12. **Havermans R.**
De haven groeit, de polder sterft. Tijdschrift 'Antwerpen' nr 1 - 1956, nr 3 - 1956, nr 4 - 1957, nr 2 - 1958, nr 3 - 1958, nr 1 - 1959
13. **Jamees A.**
Inventaris van het Archief van de Polder van Lillo, Stabroeck, Berendrecht en Zandvliet. 1957.

14. **Kummer**
Polders du Bas-Escaut en Belgique. Annales des Travaux Publics de Belgique 1844 - T. II.
15. **Dr. Lamberty M. en Dr. Lissens R.F.**
Vlaanderen door de eeuwen heen. 2de deel.
16. **Le Page Hendrik**
De Vesting Lillo. Vlaamse toeristische bibliotheek.
17. **Leper J.**
Kunstmatige inundaties in Maritiem Vlaanderen 1316-1945. 1957.
18. **Meriam M.C.**
Topographia Germaniae Burgund-Niederlande, M. Z. Topographia circuli Burgundici, oder Beschreibung und eigentliche Abbildung der Vornehmsten Oerther in dem Hochlößlichen Burgund und Niederlandischen Craysse. (1659).
19. **Pauwels Achiel**
De oorsprong van de Belgische polderwetgeving. 1937.
20. **Pauwels Achiel**
Polders en Wateringen. 1935.
21. **Pirenne H.**
Geschiedenis van België III - VIde deel - 1923.
22. **Prims Floris**
Geschiedenis van Antwerpen, VIIde deel - 1ste boek 1938, VIIste deel - 1ste boek 1941.
23. **Prims Floris**
Antverpiensia 1928, Antverpiensia 1933, Antverpiensia 1943: Beelden uit de cultuurstrijd, Antverpiensia 1949, Antverpiensia 1950, Antverpiensia 1951.
24. **Prims Floris**
Antwerpen door de eeuwen heen. 1951.
25. **Sabbe E.**
Anvers. Métropole de l'Occident. (1492 - 1566).
26. **Dr. Scheerder J.**
Geschiedenis der Nederlanden. Deel IV. Het Zuiden na 1648. 1950.
27. **Schepens G.**
Uitbreidingswerken in het kader van het tienjarenplan. Hinterland XVĪ -1967 nr 54.
28. **Schramme J.**
Des Polders. (1904).
29. **Snacken F.**
De ontwikkeling van het Schelde-polderlandschap.
30. **Snacken F.**
Verklarende tekst bij het kaartblad Noordhoek 5 E, Kieldrecht 14 W, Lillo 14 E.
31. **Snacken F. en De Coninck F.**
Verklarende tekst bij het kaartblad Ekeren 15 W.
32. **Sterling A.**
Oude geulen in de polders ten Noorden van Antwerpen. Verslagboek van het 4de Internationaal Havencongres Antwerpen 22-27/6/1964, pp. 491 - 503.

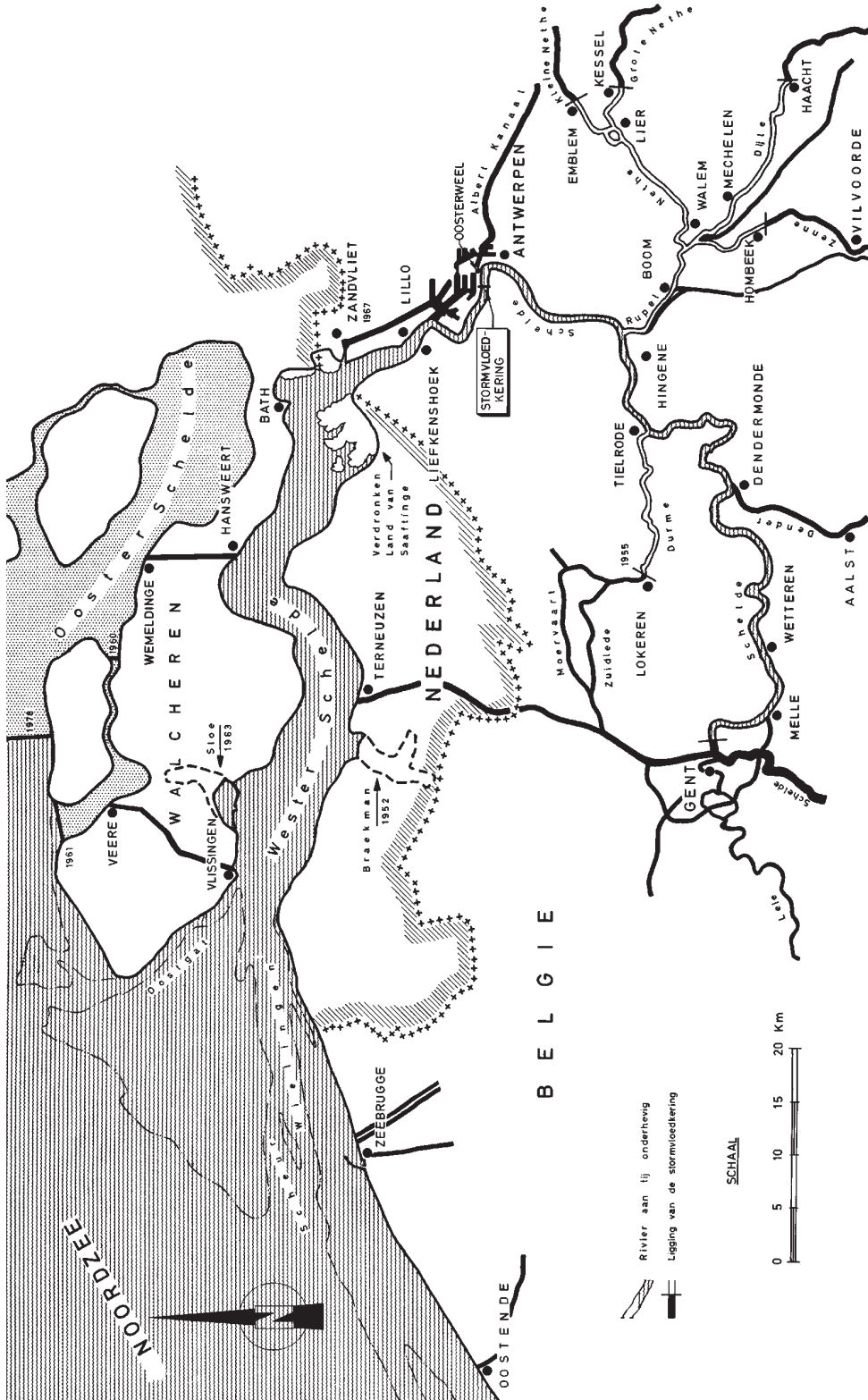
33. **Vicomte Charles Terlinden**
Le Siège d Anvers par Alexander Farnèse (1584-1585). A travers notre histoire et nos gloires. (1943).
34. **Tirion Isaak**
Hedendaagse historie of tegenwoordige staat van alle volkeren. XIIde deel, vervolgende de beschrijving der Vereenigde Nederlanden en vervattende bijzonderlijk die der Generaliteitslanden Staats Brabant, Staats Land van Overmaaze, Staats Vlaanderen en Staats Opper-Gelderland met den Staat der bezetting in de Barrièreplaatsen enz. (1740) (Nederland in vroeger tijd - deel XIII - Europese bibliotheek).
35. **Torfs Lod.**
Nieuwe geschiedenis van Antwerpen. 1862.
36. **Torfs K.L.**
Historische schets der Watervloeden in België en Holland - 1850.
37. **Van Bruyssel E.**
Histoire politique de l'Escaut - 1864.
38. **Van der Essen**
Alexandre Farnèse, Prince de Parme, Gouverneur des Pays-Bas 1545-1592.
39. **Vanderlinden E.**
Chronique des événements météorologiques en Belgique jusqu'en 1834. (Bruxelles 1924).
40. **Van Hemelryck M.**
De Vlaamse Krijgsbouwkunde. 1950.
41. **Prof. Dr. Verberne L.G.**
Geschiedenis der Nederlanden. Deel III. Het Koninkrijk der Nederlanden. 1950.
42. **Vifquain J.B.**
Des voies navigables en Belgique - 1842.
43. Corte deductie nopende het gepasseerde omtrent de Polders van Austruweel, Lillo ende Oorderen, t'sedert den Jaere 1585 tot nu toe, ende hoe die hebben ghestaen onder het bestier van sijne Majesteyt ter exclusie van de Heeren Staeten van Brabant. (1709).
44. Synthese van de provincie Antwerpen. Uitgave Provinciebestuur van Antwerpen.

7 bronnen

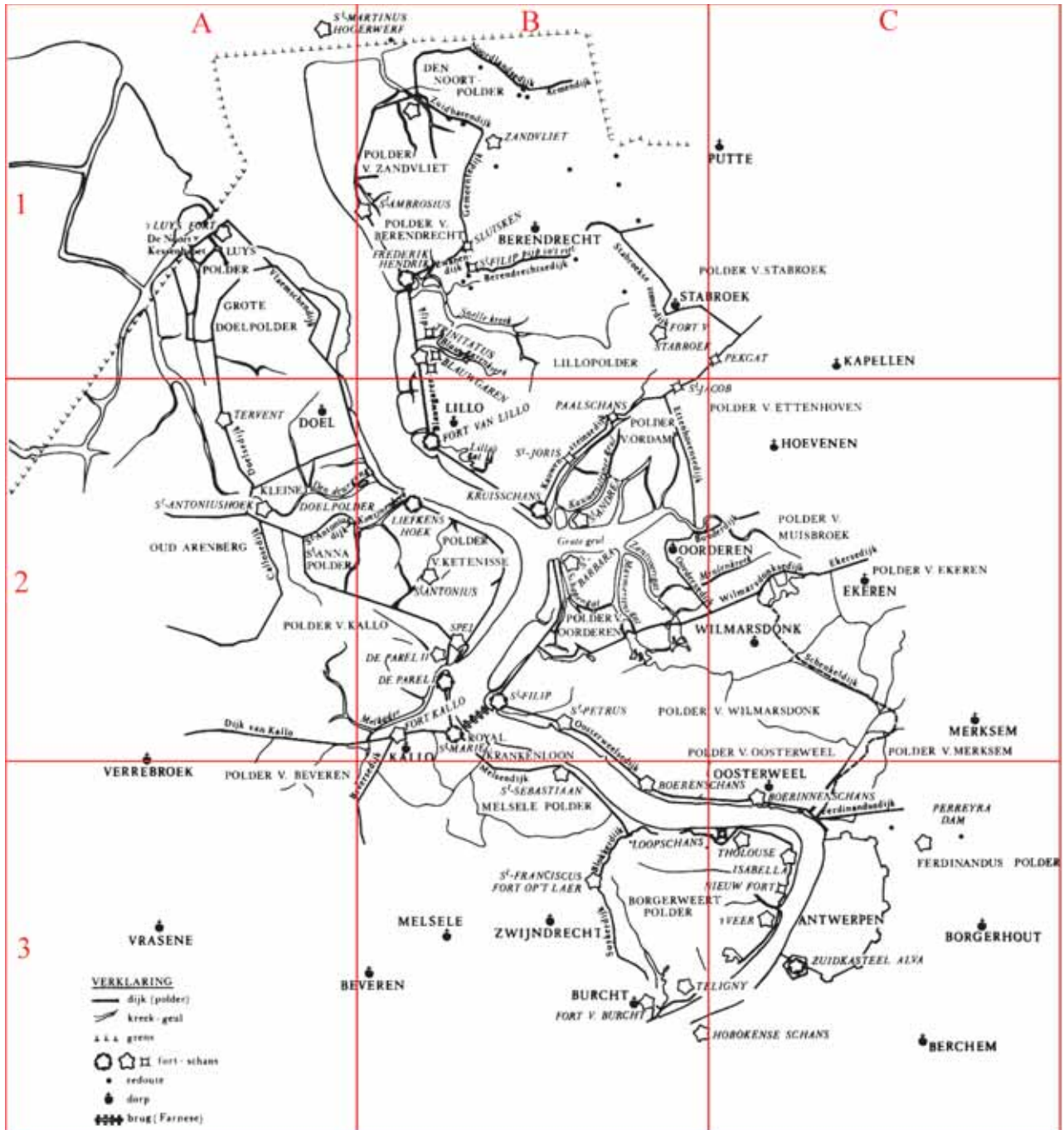
Kaarten en documenten van volgende archieven en bibliotheken:

1. Algemeen Rijksarchief - Brussel (A.R.B.)
2. Rijksarchief van Antwerpen (R.A.A.)
3. Stadsarchief - Antwerpen (S.A.A.)
4. Koninklijke Bibliotheek Albert 1 - Brussel (K.B.)
5. Stadsbibliotheek - Antwerpen (S.B.A.)
6. Bibliotheek van het Ministerie van Openbare Werken - Brussel (B.O.W.)
7. Bibliotheek en Archief van het Waterbouwkundig Laboratorium - Borgerhout (B.W.L.)

figuur 16



figuur 17



overzichtskaart van de polders
register van aardrijkskundige namen

A	Antwerpen	C 3	G	Gemeentedijk	B 1
	Armendijk	B 1		Grote Doelpolder	A 1
				Grote Geul	B 2
B	Berchem	C 3	H	Hobokense schans	B 3
	Berendrecht	B 1		Hoevenen	C 2
	Berendrecht (Polder van)	B 1		Hogerwerf	A 1
	Berendrechtse dijk	B 1	I	Isabella	C 3
	Beveren	B 3	K	Kallo	B 2
	Beveren (Polder van)	A 3		Kallo (Dijk van)	A 2
	Beverse dijk	B 2 - B 3		Kallo (Fort van)	B 2
	Blauwgaren	B 1		Kallo (Polder van)	A 2
	Blauwgarendijk	B 1 - B 2		Kapellen	C 1
	Blauwgarenkreek	B 1		Kauwensteinse dijk	B 2
	Blokkerdijk	B 3		Kauwensteinse geul	B 2
	Boerenschans	B 3		Kessenbroet	A 1
	Boerinnenschans	C 3		Ketenisse (Polder van)	B 2
	Borgerhout	C 3		Kleine Doelpolder	A 2
	Borgerweertpolder	B 3		Konijnenbeek	B 2
	Bunderdijk	B 2 - C 2		Krankenloon	B 2
	Burcht	B 3		Kruisschans	B 2
	Burcht (Fort van)	B 3	L	Liefkenshoek	B 2
C	Callose dijk	A 2		Lillo	B 2
				Lillo (Fort van)	B 2
D	Dam	C 3		Lillopolder	B 1
	Den Deurgang	A 2		Lillo's Gat	B 2
	Den Noortpolder	B 1		Loopschans	C 3
	De Noort	A 1		Luysfort ('t)	A 1
	De Parel I	B 2		Luyspolder	A 1
	De Parel II	B 2	M	Maymertensgat	B 2
	Doel	A 2		Melkader	A 2 - B 2
	Doelse dijk	A 2		Melsele	B 3
E	Ekeren	C 2		Melselepolder	B 3
	Ekeren (Polder van)	C 2		Melsendijk	B 3
	Ekerse dijk	C 2		Merksem	C 2
	Ettenhoven (Polder van)	C 2		Merksem (Polder van)	C 2
	Ettenhovense dijk	B 2		Meulenkreek	C 2
F	Ferdinandusdijk	C 3		Muisbroek (Polder van)	C 2
	Ferdinanduspolder	C 3	N	Nieuw Fort	C 3
	Frederik Hendrik	B 1		Noordlandse dijk	B 1

O	Oorderen	B 2	T	Teligny	B 3
	Oorderen (Polder van)	B 2		Tervent	A 2
	Oorderse dijk	B 2		Tholouse	C 3
	Oosterweel	C 3		Trinitatus	B 1
	Oosterweel (Polder van)	C 2	V	Veer ('t)	C 3
	Oosterweelse dijk	B 2 - B 3		Verrebroek	A 2
	Op 't Laer (Fort)	B 3		Vlaemschendijk	A 1
	Ordam (Polder van)	B 2		Vrasene	A 3
	Oud Arenberg	A 2			
P	Paalschans	B 2	W	Wilmarsdonk	C 2
	Pekgat	C 1		Wilmarsdonk (Polder van)	B 2 - C 2
	Perreyra	C 3		Wilmarsdonkse dijk	C 2
	Pijp in 't riet	B 1	Z	Zandvliet	B 1
	Putte	C 1		Zandvliet (Polder van)	B 1
R	Royal	B 2		Zantvoortgat	B 2
S	Schapengat	B 2		Zuidhavendijk	B 1
	Schenkeldijk	C 2		Zuidkasteel Alva	C 3
	Sluisken	B 1		Zwanendijk	B 1
	Snelle Kreek	B 1		Zwijndrecht	B 3
	Spei	B 2			
	St.-Ambrosius	B 1			
	St.-Andrea	B 2			
	St.-Annapolder	A 2			
	St.-Antonius	B 2			
	St.-Antoniusdijk	A 2			
	St.-Antoniushoek	A 2			
	St.-Barbara	B 2			
	St.-Filip	B 1			
	St.-Filip	B 2			
	St.-Franciscus	B 3			
	St.-Jacob	B 2			
	St.-Joris	B 2			
	St.-Marie	B 2			
	St.-Martinis	A 1			
	St.-Petrus	B 2			
	St.-Sebastiaan	B 3			
	Stabroek	B 1			
	Stabroek (Fort van)	B 1			
	Stabroek (Polder van)	C 1			
	Stabroekse Zomerdijk	B 1			
	Suykerdijk	B 3			

colofon

Vlaamse Overheid
Departement Mobiliteit en Openbare Werken
Waterbouwkundig Laboratorium

vormgeving Meer wit

drukwerk Digitale Drukkerij Vlaamse Overheid

april 2008

D/2007/3241/202

Omslag:

Jansonius, Johannes,
Tabula Castellī ad Sandflitam, qua simul irundati agri,
alluviones, fossae, alvei, quae Berges ad Zomam et
Antverpiam interjacent, annotantur. 1653. (Koninklijke
Bibliotheek C. & P. IV B 8852).

